

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Σχολή Επιστημών της Αγωγής
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Επιστήμες της Αγωγής»
Ειδίκευση: «Εκπαίδευση και Κοινωνία: Θεωρίες και Πρακτικές»

Θέμα:

«Το σώμα ως κοινωνική κατηγορία»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Ελπινίκη Λώλη

A.M.: 581

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Μαρία Πουρνάρη, Καθηγήτρια, Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.

Μέλη: Μαρία-Σουζάννα Νικολάου, Καθηγήτρια, Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.
Νικόλαος Μποζατζής, Επικ. Καθηγητής, Τμήμα Ψυχολογίας

Ιωάννινα 2022

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία εστιάζει το ενδιαφέρον της στις μελέτες του σώματος, τόσο ως φυσικού όσο και ως κοινωνικού φορέα νοημάτων. Με βάση την εξέλιξη των θεωριών του σώματος και την κατηγοριοποίηση των σχετικών προσεγγίσεων, διαπιστώνεται ότι το άλλοτε συλλαμβανόμενο σταθερό φυσικό σώμα δίνει πλέον τη θέση του στο σώμα που αλλάζει μέσα σε κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες. Ακόμη, το σώμα μπορεί να μετασχηματιστεί δραστικά εξ αιτίας χειρουργικών επεμβάσεων. Τέλος, οι τεχνικές του σώματος, η επιτήρηση του δρώντος σώματος, οι έξεις του σώματος, το πάσχον σώμα και η αυτοδιάθεσή του θεματοποιούνται ως ζητήματα στο έργο των Mauss, Foucault, Bourdieu, Goffman και στη φεμινιστική θεωρία.

Λέξεις-κλειδιά: ανθρώπινο σώμα, κοινωνιολογία του σώματος, σπουδές του σώματος

SUMMARY

This dissertation focuses on the study and the analysis of the theoretical framework around the way in which the human body is approached, not only as natural entity but also as a locus invested with meaning. The evolution of the theoretical approaches for the body is presented in order to outline an approach for the way in which the human body is taken into account. The body that was perceived as something natural and stable gives its place to the body that can be transformed under social and historical conditions. Also, the rapid development of the utilization of medical science and cosmetic surgery, to carry out transformation interventions and changes to the human body, contributes to the change of the body image. In conclusion, topics as the body techniques, the surveillance of the active body, the body habits, the suffering body and the self-owned body are being discussed through the approaches of Mauss, Foucault, Bourdieu, Goffman and the Feminist movement.

Key - words: human body, Sociology of the Body, Body Studies

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
Κεφάλαιο 1. Προσεγγίζοντας τις Σπουδές του Σώματος	7
1.1. Αναγκαιότητα των Σπουδών του Σώματος	8
1.2. Φυσιοκρατική, κονστρουκτιβιστική, φαινομενολογική προσέγγιση	10
Κεφάλαιο 2. Η εξέλιξη των θεωριών για το σώμα	13
2.1. Οι Σπουδές του Σώματος ως αυτοτελής κλάδος και τα στάδια εξέλιξής του	13
2.2. Το σωματοποιημένο υποκείμενο	15
2.3. Σύγχρονες κοινωνίες, αντιλήψεις και προβληματισμοί για το σώμα	17
2.4. Γυναικεία ζητήματα και ζητήματα καταπίεσης του σώματος	19
2.5. Κριτική στη φυσιοκρατική προσέγγιση	21
2.6. Το σώμα ιστορικά	23
Κεφάλαιο 3. Το σώμα ως ερευνητικό αντικείμενο της ιατρικής και της τεχνολογίας	25
3.1. Δυνατότητα τροποποίησης του σώματος	25
3.2. Διλήμματα για την αξιοποίηση της επιστήμης	26
3.3. Τεχνολογία και σωματική τέχνη	28
Κεφάλαιο 4. Θεωρητικές τοποθετήσεις για το σώμα	31
4.1. Marcel Mauss: οι τεχνικές του σώματος	31
4.1.1. Η ολότητα των φαινομένων	32
4.1.2. Η τεχνική και η έξη	35
4.2. Michael Foucault: τα πειθήνια σώματα	38
4.2.1. Εξουσιαστικές δομές στο ανθρώπινο σώμα	39
4.2.2. Κριτική στις θέσεις του Foucault	42
4.3. Pierre Bourdieu: η σωματική έξη	43
4.3.1. Η έξη	43
4.3.2. Πολιτισμικό κεφάλαιο και σώμα	46
4.3.3. Κριτική στην τοποθέτηση του Bourdieu	48
4.4. Erving Goffman: τα στιγματισμένα σώματα	49
4.4.1. Η φθαρμένη ταυτότητα	49
4.4.2. Η παρουσίαση του εαυτού	50
4.5. Φεμινιστική προσέγγιση	52
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	57
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	60

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο τρόπος που κανείς περπατάει, ο τρόπος που κολυμπάει, ο τρόπος που κάθεται, τρόπος που στέκεται, συνολικά οι τρόποι με τους οποίους κανείς χειρίζεται το σώμα του, τόσο στον δημόσιο χώρο όσο και στον ιδιωτικό του χώρο, συνιστούν τις τεχνικές πρακτικής του σώματος. Με βάση την προσωπική εμπειρία κάποιου, ο τρόπος που διαχειρίζεται το σώμα του είναι και ένας τρόπος έκφρασης του εαυτού του. Το ανθρώπινο σώμα είναι θεμελιώδης προϋπόθεση της ύπαρξης του εαυτού και οι σχέσεις των εαυτών μεταξύ τους είναι προϋπόθεση της δημιουργίας της κοινωνίας ως πρακτικής οντότητας μέσω της οποίας οι διεργασίες του νου παίρνουν κοινωνική μορφή και εκφράζονται ως πραγματικότητα.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρείται η ανάδειξη, επεξήγηση και ανάλυση των θεωριών που αφορούν το ανθρώπινο σώμα ως συστατικό της ύπαρξης, της δόμησης και έκφρασης του εαυτού, ως αντικείμενο κοινωνικού ελέγχου καθώς και αξιολόγησής του ως «φυσιολογικού», «αρτιμελούς» και «ωραίου».

Οι θεωρίες που υπερβαίνουν τη φυσικότητα του σώματος και θέτουν το σώμα τόσο ως μέσο υλοποίησης των νοητικών εργασιών όσο και τη δόμηση του εαυτού μέσω της υλικής υπόστασης του σώματος προσέλκυσαν το ενδιαφέρον μου για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας επιχειρείται η παρουσίαση της αναγκαιότητας για τη μελέτη του σώματος με όρους κοινωνικούς, πολιτισμικούς και ιστορικούς, και γίνεται η ενδεικτική αναφορά στις τρεις κύριες προσεγγίσεις για το σώμα: Τη φυσιοκρατική, την κονστρουκτιβιστική και την φαινομενολογική. Η φυσιοκρατική προσέγγιση αναγνωρίζει το ανθρώπινο σώμα ως μια αποκλειστικά βιολογική οντότητα και δεν διακρίνει καμία κοινωνική επίδραση πάνω του. Η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση προτάσσει την κοινωνική κατασκευή του σώματος και το αναγνωρίζει ως κοινωνικά διαμορφούμενο, απορρίπτοντας τη φύση του ως κυρίαρχο παράγοντα ρύθμισης της κοινωνίας. Τέλος, η φαινομενολογική προσέγγιση συνδέει το σώμα με την ανθρώπινη πρόσληψή του από την οπτική του πρώτου προσώπου και μέσω με το οποίο τοποθετούνται οι άνθρωποι στον κόσμο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρακολουθείται η εξέλιξη των θεωριών για το σώμα. Στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες όπου το σώμα αρχίζει να διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στη ζωή των ανθρώπων, αναδεικνύεται η έντονη ανάγκη για μελέτη και κατανόηση του. Έτσι,

αναδύεται ένας νέος κλάδος σπουδών, αυτός των «Σπουδών του Σώματος», όπου το σώμα είναι αυτό που ορίζει την ταυτότητα του ατόμου και όχι το αντίθετο. Με αυτή την παραδοχή, αναδεικνύεται η σημασία του σωματοποιημένου υποκειμένου. Επιπλέον, στο πλαίσιο της επίτευξης του αποδεκτού και επιθυμητού σώματος τα άτομα υποβάλλονται σε διαδικασίες επεμβατικές με τη βοήθεια της ιατρικής και τεχνολογίας, πρακτική που εγείρει προβληματισμούς. Αυτή η αναζήτηση της «αποδεκτής εικόνας του σώματος» αποτέλεσε πυρήνα συζήτησης για το φεμινιστικό κίνημα. Το φεμινιστικό κίνημα θέτει μια νέα διάσταση στην ιδέα της τροποποίησης του σώματος και ζητά να αναλυθεί το κατά πόσο η αυτοδιάθεσή του από τις γυναίκες υφίσταται μέσα στις δυνατότητες τροποποίησης του σώματος. Ως επέκταση αυτής της ιδέας προκύπτει και η κριτική προς το φυσιοκρατικό μοντέλο, το οποίο θέτει ως πρότυπο σώματος το «ανδρικό αρτιμελές σώμα», ενώ οποιαδήποτε άλλο σώμα ορίζεται ως αποκλίνον ή απορριπτέο. Με αυτόν τον τρόπο, το φυσιοκρατικό μοντέλο θεωρείται ως υπαίτιο της τόνωσης των ανισοτήτων και των φυλετικών διακρίσεων. Τέλος, γίνεται μια σύντομη αναφορά στο ανθρώπινο σώμα και την αντιμετώπιση που είχε στην αρχαία Ελλάδα, στον Μεσαίωνα, στην Αναγέννηση, στον Διαφωτισμό και στη σύγχρονη εποχή.

Στο τρίτο κεφάλαιο, αναλύεται η συμβολή της ιατρικής και της τεχνολογίας στη δυνατότητα που έχει ο άνθρωπος να επεμβαίνει στο σώμα του, τόσο με τη μορφή αισθητικών χειρουργικών επεμβάσεων όσο και με την μορφή θεραπείας. Η πρόσβαση στις αισθητικές επεμβάσεις συνάδει με την λατρεία που έχει αναδυθεί στις δυτικές κοινωνίες για την εικόνα του σώματος, ενώ αναδεικνύει ηθικά διλήμματα στον επιστημονικό κόσμο, για τα όρια που μπορούν να μπου σε αυτή την παρέμβαση. Επιπλέον, στις τέχνες αναγνωρίζεται η παρουσία του σώματος από πάντα. Πλέον, με την τεχνολογία, οι αναπαραστατικές τέχνες μπορούν να επέμβουν ριζοσπαστικά στο σώμα και να δημιουργήσουν πληθώρα διαφορετικών εικόνων για αυτό.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο, αφού έχει παρουσιαστεί η βάση για τη στροφή των επιστημών στο σώμα και έχουν αναλυθεί οι βασικές προσεγγίσεις, παρουσιάζονται πέντε θεωρητικές προσεγγίσεις σχετικές με την θεωρία για το σώμα. Οι τέσσερις πρώτες τοποθετήσεις είναι των Mauss, Foucault, Bourdieu και Goffman και η πέμπτη είναι η φεμινιστική προσέγγιση. Κοινό χαρακτηριστικό που οι πέντε προσεγγίσεις έχουν είναι ότι αναλύουν το σώμα εντός των κοινωνικών, πολιτισμικών και ιστορικών πλαισίων έχουν όμως και διαφορές για τις οποίες έχουν δεχτεί κριτικές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Προσεγγίζοντας τις Σπουδές του Σώματος

Η ανάδειξη της σημασίας του ανθρώπινου σώματος, στα πεδία της ανθρωπολογίας και των κοινωνικών επιστημών, πρωτοεμφανίζεται κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980. Μάλιστα, το σώμα θεωρείται διακριτός και αυτοτελής τομέας έρευνας και μελέτης που βρίσκεται στην τομή των κλάδων της ανθρωπολογίας, κοινωνιολογίας, ψυχολογίας, φιλοσοφίας, θρησκείας και ιατρικής. Ένα εκ των βασικότερων συγγραμμάτων που εμπίπτει στις σπουδές του σώματος, με τίτλο *Σώμα και Κοινωνία* είναι αυτό του Turner (1984). Εκεί επιχειρείται η τεκμηρίωση ότι τα σύγχρονα κοινωνικά πλαίσια και δομές είναι σε σημαντικό βαθμό προσανατολισμένα στην άσκηση ελέγχου επί του σώματος του ανθρώπου, αποσκοπώντας στην επιβολή της κοινωνικής τάξης τους.

Επιπροσθέτως, ιδιαίτερης σπουδαιότητας και άξιο αναφοράς είναι το βιβλίο των Berger & Luckman (1984), *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*. Στο έργο τους, οι συγγραφείς διατυπώνουν την άποψη της κοινωνικής κατασκευής της υφιστάμενης πραγματικότητας, ενώ τα επιμέρους στάδια της κατασκευής της πραγματικότητας είναι η «εξωτερίκευση», η «αντικειμενοποίηση» και η «εσωτερίκευση». Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται, «το σώμα, ως τμήμα της πραγματικότητας, αποτελεί στοιχείο του κόσμου που κατασκευάζει το άτομο και, με αυτόν τον τρόπο, υλοποιεί την ανώτερη διανοητική του ικανότητα» (Berger & Luckman, 1984: 102). Επομένως, το ανθρώπινο σώμα μπορεί να θεωρηθεί ως «βασικό αντικείμενο για την κατανόηση του τρόπου λειτουργίας της κοινωνίας, αλλά και για τη διαλεκτική θεώρηση της σχέσης σώματος και πνεύματος» (Berger & Luckman, 1984: 303).

Αργότερα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, το πεδίο της κοινωνιολογίας του σώματος απέκτησε τη θεωρητική του αυτοτέλεια. Πρόκειται για μια εποχή, κατά τη διάρκεια της οποίας πραγματοποιήθηκε η έκδοση του πρώτου επιστημονικού περιοδικού, το οποίο έφερε τίτλο «Σώμα και Κοινωνία» («Body and Society») και ήταν επικεντρωμένο στη μελέτη του ανθρώπινου σώματος. Επιπροσθέτως, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 πραγματοποιήθηκε και η έκδοση πολλών συγγραμμάτων που ενέπιπταν στο επιστημονικό πεδίο της κοινωνιολογίας του σώματος, όπως είναι αυτό των Featherstone et al. (1991), του Shilling (1993) και του Synnott (1993). Μάλιστα, σύμφωνα με τον Synnott, «η κοινωνιολογία του σώματος αφορά το πώς είμαστε με τα σώματα μας, το πώς ζούμε τα σώματα μας και τις

αισθήσεις μας και το πώς τα χρησιμοποιούμε αλλά και τα μαθαίνουμε» (Synnott, 1993: 262-263).

1.1 Αναγκαιότητα των Σπουδών του Σώματος

Στις σύγχρονες προσεγγίσεις, οι Σπουδές του Σώματος (*Body Studies*) νοούνται ως ένα επιστημονικό πεδίο διαρκώς αναπτυσσόμενο, που αποσκοπεί στην επιτυχή και ολοκληρωμένη μελέτη του σώματος σε μετανεωτερικές συνθήκες. Ανώτερος σκοπός της μελέτης του σώματος ως οντότητας, στη σημερινή εποχή, είναι να κατανοηθεί το αντικείμενο της μελέτης και έρευνας που δεν είναι άλλο από το ανθρώπινο σώμα, καθώς επίσης και τα αποτελέσματα που προκύπτουν κατόπιν της διενέργειας της ταύτισης του σώματος με τον εαυτό τού εκάστοτε ατόμου, της σύγχρονης κοινωνίας. Ο σκοπός της μελέτης των τεχνικών του σώματος είναι η κατανόηση της συναισθηματικής κατάστασης και των φόβων που αναπτύσσονται στο εκάστοτε υποκείμενο. Παράλληλα, η κοινωνιολογία του σώματος προσδιορίζει τη μεγάλη σημασία της κατανόησης του σώματος από τους πολίτες των σύγχρονων κοινωνιών, στο πλαίσιο της μορφοποιημένης ατομικής ταυτότητας τους, σε συνδυασμό με την κοινωνική δράση τους (Αλεξιάς, 2006).

Στο σημείο αυτό, επισημαίνεται ότι ένας εκ των βασικότερων παραγόντων που οδήγησαν στην αύξηση του ενδιαφέροντος για τη μελέτη του ανθρώπινου σώματος είναι η παρουσία δημογραφικών μεταβολών και η αύξηση του προσδόκιμου της ανθρώπινης ζωής. Μια μεταβολή που σηματοδότησε την εκκίνηση της διατύπωσης διαφόρων ερωτημάτων και αποριών αναφορικά με τις αλλαγές που συμβαίνουν στο σώμα του ανθρώπου, στον κύκλο ζωής και στην ανάγκη προσδιορισμού του τρόπου με τον οποίο οι δυτικές κοινωνίες πρέπει να προχωρήσουν στη διαχείριση, τη ρύθμιση και τη φροντίδα του γερασμένου σώματος.

Το φαινόμενο της γήρανσης άσκησε σημαντική επιρροή στο ανθρώπινο είδος, η οποία είναι άμεσα συνυφασμένη με τη σημαντικότητα που ξεκινά να αποκτά η εξωτερική εμφάνιση του ανθρώπου, προκειμένου να διατηρηθεί η προϋπάρχουσα κοινωνική ταυτότητα. Το φαινόμενο της γήρανσης ασκεί επιρροή και σε ζητήματα σχετιζόμενα με την ευθανασία. Ο σύγχρονος δυτικός κόσμος περιλαμβάνει το χαρακτηριστικό στοιχείο αφενός του αυξημένου ενδιαφέροντος για την αισθητική και αφετέρου του εξίσου αυξημένου εμπορικού ενδιαφέροντος, τα οποία αμφότερα συνδέονται με το ανθρώπινο σώμα (Μακρυγιώτη, 2004).

Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι το λεπτό, νεανικό, καλαίσθητο και αθλητικό σώμα, το οποίο είναι παράλληλα υγιές, κρίνεται ως το επικρατέστερο πρότυπο της σημερινής εποχής. Για το λόγο αυτό, αυξημένη είναι η εμφάνιση πολυπληθών τρόπων, μεθόδων και πρακτικών,

μέσα από την εφαρμογή των οποίων μπορεί να τροποποιηθεί το ανθρώπινο σώμα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η διεξαγωγή πολλών και διαφορετικών διατροφολογικών προγραμμάτων, η υιοθέτηση νέων διατροφικών συνηθειών, η αύξηση της σωματικής άσκησης, καθώς επίσης και η αξιοποίηση της κοσμητικής χειρουργικής. Όλες οι ανωτέρω αναφερόμενες εναλλακτικές πρακτικές και μεθοδολογίες αποσκοπούν στην ικανοποίηση των αναγκών των μελών της σύγχρονης δυτικής κοινωνίας για τήρηση των βασικών προτύπων επί της εμφάνισης του ανθρώπινου σώματος (Μακρυνιώτη, 2004).

Η εξέλιξη της τεχνολογίας και της επιστήμης της πληροφορικής, καθιστά επιτρεπτή την προσφορά επιπρόσθετων υπηρεσιών και παρεμβάσεων για την κάλυψη ακόμα μεγαλύτερων αναγκών των μελών της σύγχρονης κοινωνίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η δυνατότητα μεταμόσχευσης των ανθρώπινων οργάνων, η διεξαγωγή προληπτικών ιατρικών εξετάσεων, οι μαγνητικές τομογραφίες και η προσθετική. Το σύνολο αυτών των ιατρικών παρεμβάσεων ασκούν επιρροή στα όρια του ανθρώπινου σώματος (Μακρυνιώτη, 2004).

Επιπλέον, η παρουσία της νόσου του AIDS οδήγησε στην αύξηση του ενδιαφέροντος για το ανθρώπινο σώμα. Πρόκειται για μία ασθένεια από την οποία προήλθε η ανάδειξη των αδυναμιών και περιορισμών της ιατρικής τεχνολογίας. Η εμφάνιση αυτής της νόσου συνετέλεσε στην ανάδειξη νέων αποριών και αναπάντητων ερωτημάτων, συνυφασμένων με το πεδίο του κοινωνικού ελέγχου (Foucault, 1978).

Επιπροσθέτως, η φεμινιστική προσέγγιση έχει εμβαθύνει στο βαθμό της καταπίεσης που έχει υποστεί το γυναικείο σώμα, καθώς και στον τρόπο με τον οποίο επέρχεται η «αντικειμενοποίησή» του, μέσω της αξιοποίησης διαφόρων πρακτικών της ιατρικής. Τα φεμινιστικά κινήματα, έχουν εμβαθύνει στην πολιτική θέση που υποστηρίζει την άποψη ότι το γυναικείο σώμα αποτελεί αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους άνδρες. Σκοπός του φεμινιστικού κινήματος είναι η επανάκτηση του ελέγχου των γυναικών πάνω στο σώμα τους, σε μία κοινωνία η οποία χαρακτηρίζεται ως «ανδροκρατούμενη» (Foucault, 1978).

Ο Foucault (1978) τόνισε ότι τίποτα δεν μπορεί να είναι δεδομένο για το ανθρώπινο σώμα και ανέδειξε την εμπλοκή του σώματος του ανθρώπου σε εξουσιαστικές σχέσεις. Όπως ο ίδιος επισημαίνει «η σημασία της σεξουαλικότητας και η ανάγκη ρύθμισης και επιτήρησης έχει καταστήσει το σώμα πολιτικό στόχο και πεδίο εμφάνισης της πολιτικής τεχνολογίας της ζωής» (Foucault, 1978, σελ. 170-171).

1.2 Φυσιοκρατική, κονστρουκτιβιστική, φαινομενολογική προσέγγιση

Στο πλαίσιο της κοινωνιολογίας του σώματος διατυπώνεται αφενός η φυσιοκρατική και φαινομενολογική προσέγγιση, και αφετέρου η κοινωνική κονστρουκτιβιστική προσέγγιση. Πρόκειται για συνολικά τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις. Η φυσιοκρατική προσέγγιση εκλαμβάνει το ανθρώπινο σώμα ως μια οντότητα βιολογικής φύσης, ανεξάρτητη από το ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνίας στο οποίο παρουσιάζεται. Οι περιορισμοί και οι δυνατότητες του ανθρώπινου σώματος δίνουν σχήμα στην ατομικότητα του εκάστοτε ανθρώπου. Επίσης, από τους περιορισμούς και τις δυνατότητες που έχει το ανθρώπινο σώμα παράγονται και οι κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές σχέσεις που υφίστανται στην κοινωνία (Shilling, 1993).

Όσον αφορά τη φυσιοκρατική ή βιολογική προσέγγιση του ανθρώπινου σώματος, αυτή υποστηρίζει ότι αμφότερα τα φύλα έχουν διαφορετικό τρόπο διαβίωσης και διαφορετικές δραστηριότητες στην καθημερινότητά τους, επειδή η σύνθεση του ανθρώπινου σώματος είναι διαφορετική μεταξύ ανδρών και γυναικών. Επιπλέον, στη φυσιοκρατική προσέγγιση υπάρχει αυστηρή ιεράρχηση των σωμάτων με βάση τη φυσικότητά τους και με βάση το πόσο κοντά βρίσκονται στην ιδέα του κανονικού σώματος. Με αποτέλεσμα σώματα που παρεκκλίνουν από τον κανονικό σώμα να χαρακτηρίζονται ως απορριπτέα. Στη φυσιοκρατική προσέγγιση, η ιδέα του κανονικού και ολοκληρωμένου σώματος περιέχει το ανδρικό σώμα. Με αποτέλεσμα το σώμα των γυναικών να αποτελεί παρέκκλιση του κανονικού σώματος και να τοποθετείται σε πιο δυσμενή θέση. Η φύση, λοιπόν, αποτελεί τον βασικό παράγοντα ρύθμισης της κοινωνικής πραγματικότητας (Shilling, 2003). Πρόκειται για μία προσέγγιση που επικράτησε επί σειρά ετών και αποτέλεσε την αφορμή για την διαιώνιση των ανισοτήτων.

Από την κοινωνική κονστρουκτιβιστική προσέγγιση που αντιμετωπίζει το σώμα ως κοινωνική κατασκευή ασκήθηκε έντονη κριτική έναντι της φυσιοκρατικής προσέγγισης στο ανθρώπινο σώμα και πιο συγκεκριμένα, επί της θέσης ότι ο τρόπος της διαχείρισης και της κατανόησης του σώματος κατά τη διάρκεια των κοινωνικών σχέσεων αποτελεί απότοκο κοινωνικών διεργασιών και όχι βιολογικών παραγόντων (Shilling, 1993).

Στο πλαίσιο της προσέγγισης αυτής, το σώμα δεν είναι μια φυσική σταθερά αλλά μια μεταβλητή που διαμορφώνεται υπό όρους ιστορικούς, πολιτισμικούς και κοινωνικούς. Με αυτό τον τρόπο η φύση, της φυσιοκρατικής προσέγγισης, δεν λαμβάνεται ως ο βασικός παράγοντας ρύθμισης της πραγματικότητας. Η κοινωνική κονστρουκτιβιστική θεώρηση χρησιμοποιεί παραδείγματα, όπως η αντίληψη της ομορφιάς από εποχή σε εποχή, για να

αποδειξεί ότι η αντίληψη του σώματος αποτελεί συνάρτηση των αξιών και θεσμών της κοινωνίας.

Όσον αφορά τη φαινομενολογική προσέγγιση, από αυτήν συλλαμβάνεται το ανθρώπινο σώμα ως ενέργημα του ανθρώπου. Μέσω του ανθρώπινου σώματος πραγματοποιείται η ανθρώπινη δράση. Η συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση υποστηρίχθηκε κυρίως από τον Merleau - Ponty (Μακρυνιώτη, 2004· Μαρκουλάτος 2007). Ο ίδιος είχε προβεί στη θεώρηση ότι το ανθρώπινο σώμα δε μπορεί να αντιμετωπίζεται ως αντικείμενο, καθώς είναι μια συνθήκη. Πιο αναλυτικά, το ανθρώπινο σώμα, σύμφωνα με την φαινομενολογική προσέγγιση, αποτελεί ένα πλαίσιο, εντός του οποίου οι άνθρωποι τοποθετούνται στον κόσμο που ζουν. Επίσης, υποστήριξε ότι το σώμα δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο φυσιοκρατικά και ως υλική δομή, διότι το σώμα δεν είναι εφικτό να αφαιρεθεί, να απομακρυνθεί από τον άνθρωπο, ενώ τα υλικά αντικείμενα του κόσμου μπορούν να αφαιρεθούν από το περιβάλλον του ανθρώπου (Merleau – Ponty, 2016).

Για λόγους υπερκέρρασης των αδυναμιών των ανωτέρω θεωριών, ο Shilling πρόβη στην ανάπτυξη μιας νέας θεωρητικής προσέγγισης, η οποία υποστηρίζει ότι «το σώμα στην ύστερη νεωτερικότητα έχει γίνει ένα σχεδίασμα, ένα body project, μέσα από το οποίο κατασκευάζεται η ταυτότητα του εαυτού» (Shilling, 1993: 41). Βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία του ανθρώπινου σώματος, όπως είναι επί παραδείγματι το σχήμα, η γενικότερη εμφάνιση και το μέγεθός του, δύνανται να αναδιαμορφωθούν, ανάλογα με την πρόθεση που έχει το εκάστοτε άτομο απέναντι στο σώμα του. Ομοίως, μπορεί να αλλάξει και η στάση καθώς και το επίπεδο αποδοχής που έχει ο άνθρωπος απέναντι στο σώμα του (Shilling, 1993).

Άξια αναφοράς, στο σημείο αυτό, είναι η προσέγγιση του Turner, στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποιείται συνδυασμός της προσέγγισης της κοινωνικής μορφοποίησης με τη φαινομενολογική προσέγγιση που προαναφέρθηκε. Σύμφωνα με τη νέα αυτή θεωρητική προσέγγιση, «το σώμα είναι τόσο κοινωνικά μορφοποιούμενο όσο και οργανικά προσδιορισμένο» (Turner, 1992: 23).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, επομένως, το σύγχρονο δυτικό κοινωνικό πρότυπο καταλήγει στην ανάδυση μίας αίσθησης ρευστότητας και αβεβαιότητας στα μέλη που το απαρτίζουν, επί των ζητημάτων της ταυτότητάς τους. Σε ένα κοινωνικό γίνεσθαι διαρκώς μεταβαλλόμενο και μετασχηματιζόμενο, το ανθρώπινο σώμα δε μπορεί να λαμβάνεται υπόψιν ως ένα αντικείμενο που διέπεται από κοινωνική ουδετερότητα. Αντιθέτως, αναπόφευκτα καθίσταται αντιληπτό ως αντικείμενο που είναι επιτακτικό τροποποιήσεων και

ανασχηματισμών. Η άσκηση κοινωνικών και πολιτικών πιέσεων, τα σύγχρονα αισθητικά πρότυπα, καθώς επίσης και οι πληροφορίες που διαχέονται μέσω των μέσων μαζικής ενημέρωσης, κατά τη διάρκεια της σύγχρονης εποχής, αποτελούν πηγές άσκησης σημαντικών πιέσεων, οι οποίες ασκούν με τη σειρά τους επιρροή στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα διαμορφώνουν την εικόνα για το ανθρώπινο σώμα, ανεξάρτητα από το αν πρόκειται για άνδρες ή γυναίκες.

Στη σημερινή εποχή, η φροντίδα του ανθρώπινου σώματος εμβαθύνει στη διατήρηση μίας αισθητικά καλής εξωτερικής εμφάνισης, από την οποία το άτομο επιτυγχάνει ικανοποιητικά επίπεδα δημόσιας προβολής. Επίσης, η διατήρηση ενός νέου, καλλίγραμμου, υγιούς και γυμνασμένου ανθρώπινου σώματος, τίθεται ως βασικός στόχος του συνόλου των διαθέσιμων πρακτικών και μεθοδολογιών που εφαρμόζονται για την τροποποίηση και τον ανασχηματισμό του.

Επομένως, οι θεωρίες που αναπτύσσονται αναφορικά με το σώμα, αποτελούν ένα διακριτό κλάδο επιστήμης και μελέτης ο οποίος εμβαθύνει στην εξέταση των κοινωνικών φαινομένων, ακολουθώντας επιστημονικές προσεγγίσεις και λαμβάνοντας υπόψιν το ανθρώπινο σώμα ως «σχεδιάσμα», όπως είχε χαρακτηριστικά περιγραφεί από τον Shilling (1993).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η εξέλιξη των θεωριών για το σώμα

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο διενεργείται η ιδεολογική και εννοιολογική πρόσληψη και αντίληψη του σώματος ως ενός εξειδικευμένου επιστημονικού αντικειμένου διερεύνησης.

Αναλυτικότερα, διευκρινίζεται ότι το πεδίο της κοινωνιολογίας του σώματος είναι συνυφασμένο αφενός με την ανάλυση και αφετέρου με τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται οι ιδιαίτερες, κοινωνικής φύσης συνθήκες, από τις οποίες δημιουργούνται διαφορετικές ιστορικές μορφές του ανθρώπινου σώματος, καθώς επίσης και τα κοινωνικής φύσης αποτελέσματα, τα οποία αναδύονται στο πλαίσιο της καταβαλλομένης προσπάθειας του ανθρώπου να ελέγξει και να διαχειριστεί το σώμα του. Σύμφωνα με τον Αλεξιά, «η δημιουργία και η ανάπτυξη της κοινωνιολογίας του σώματος οφείλεται στην κοινωνιολογία της ιατρικής – κοινωνιολογία της υγείας και της ασθένειας» (Αλεξιάς, 2006: 82).

Ο Αλεξιάς επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι «η ανάδειξη της ιατρικής ως αντικείμενο της κοινωνιολογίας ξεκίνησε την περίοδο μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο» (Αλεξιάς, 2006: 34). Ο τομέας της κοινωνιολογίας και της ιατρικής προχώρησαν στην ανάδειξη της κοινωνικής πτυχής των διαφόρων εννοιών που αναλύονται στο πλαίσιο της ιατρικής, ενώ παράλληλα εμβάθυνε στον τρόπο με τον οποίο νομιμοποιείται και παράγεται η ιατρική γνώση. Αφενός από την πλευρά των θεωριών για το σώμα και αφετέρου από την πτυχή της κοινωνιολογίας της ιατρικής, το ανθρώπινο σώμα είναι σαφώς προσδιορισμένο ως «ένα αντικείμενο εξουσίας της ιατρικής, η οποία το αντιμετωπίζει εργαλειακά στο πλαίσιο διαχείρισης των εννοιών της υγείας, της ασθένειας, της ζωής και του θανάτου» (Αλεξιάς, 2006:197-198).

Μέσω της κοινωνιολογίας της ιατρικής, ωστόσο, αναδείχθηκε η σπουδαιότητα για τη θεωρητική προσέγγιση του ανθρώπινου σώματος. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, το πεδίο της σωματικής κοινωνιολογίας αποτέλεσε έναν αυτοτελή και διακριτό κλάδο έρευνας και μελέτης. Μια εκ των πρωταρχικών προσπαθειών ανάλυσης της σημειολογίας του ανθρώπινου σώματος, είναι αυτή του Turner (1997), στη μελέτη του με τίτλο «Body and Society: Explorations in Social Theory».

2.1 Οι Σπουδές του Σώματος ως αυτοτελής κλάδος και τα στάδια εξέλιξής του

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, ξεκίνησε η περαιτέρω ανάπτυξη μελετών επί του ζητήματος του ανθρώπινου σώματος. Προχωρώντας στην δεκαετία του 1990, το πεδίο των σπουδών του σώματος προχώρησε στην ανάπτυξη αυτοτελούς και διακριτού θεωρητικού υπόβαθρου. Πιο συγκεκριμένα, κατά την δεκαετία του 1990, σηματοδοτείται η έκδοση του πρώτου περιοδικού, το οποίο είναι αμιγώς επικεντρωμένο στην μελέτη του ανθρώπινου σώματος υπό κοινωνιολογικό πρίσμα.

Πρόκειται για το περιοδικό που φέρει τίτλο *Body and Society*. Την ίδια περίοδο αναπτύχθηκε σημαντικά η δημοσίευση συγγραμμάτων και η διενέργεια μελετών, σκοπός των οποίων ήταν η παρουσίαση των αποτελεσμάτων των αναλύσεων του ανθρώπινου σώματος από κοινωνιολογικής άποψης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιου είδους προσπαθειών είναι αυτές των Featherstone et al. (1991), του Shilling (1993) και του Synnott (1993). Επιπροσθέτως, επισημαίνεται η διενέργεια προσπάθειας να κατηγοριοποιηθεί η αναπτυξιακή πορεία της κοινωνιολογίας του ανθρώπινου σώματος, η οποία διεξήχθη από την πλευρά των Howson & Inglis (2001).

Πιο αναλυτικά, οι Howson & Inglis (2001) εξετάζοντας τη διαδρομή αυτού του νέου κλάδου, που είναι η κοινωνιολογία του σώματος, διέκριναν τρία βασικά στάδια από τα οποία πέρασε η κοινωνιολογία του ανθρώπινου σώματος. Αυτά είναι τα εξής: Το πρώτο εξ αυτών αφορά την προσπάθεια της υπαγωγής του σώματος του ανθρώπου στο πεδίο της κοινωνιολογίας. Για να καταστεί αυτό εφικτό, οι συγγραφείς κάνουν αναφορά στο σύγγραμμα του Turner (1997), ο οποίος αποσκοπούσε στην ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο τα κοινωνικά σύνολα καταλήγουν να είναι προσανατολισμένα στην άσκηση ελέγχου πάνω στο ανθρώπινο σώμα, για λόγους επιβολής ζητημάτων «κοινωνικής τάξης». Πιο συγκεκριμένα, από τον Turner (1997) έγινε αναφορά σε τέσσερα διακριτά καθήκοντα κοινωνικής φύσης, τα οποία έχουν ιδιαίτερη σπουδαιότητα για την επίτευξη ενός ομαλού κοινωνικού βίου. Πρόκειται για την ανάγκη της αναπαραγωγής, την ανάγκη για ρύθμιση του σώματος, την ανάγκη για αναπαράσταση, καθώς επίσης και για το χαρακτηριστικό της αναστολής των ανθρώπων για το σώμα τους.

Οι Howson & Inglis (2001), έκαναν αναφορά και στο παράδειγμα του Frank (1991), ο οποίος δεν περιορίστηκε μόνο στην ανάλυση του τρόπου με τον οποίο τα κοινωνικά σύνολα καταλήγουν να έχουν επεμβατική τάση στο ανθρώπινο σώμα, αλλά προέβη και στην ανάλυση του τρόπου που η εν λόγω επέμβαση καταλήγει να είναι διαμορφωμένη από τα «ενεργητικά

σώματα». Έτσι, στο σημείο αυτό, η κοινωνική φύσης ανάλυση καταλήγει να εμβαθύνει στην μελέτη του ανθρώπινου σώματος αξιολογώντας το ως ένα «κοινωνικό αντικείμενο», από το οποίο είναι εφικτή η προβολή και ανάδειξη διευρυμένων ανθρωπίνων αναγκών.

Το δεύτερο από τα στάδια που αναγνωρίστηκαν από την προσπάθεια των Howson & Inglis (2001) είναι αυτό που υποστηρίζει ότι το πεδίο της κοινωνιολογίας του ανθρώπινου σώματος αποσκοπεί στην επανάληψη της μελέτης των κειμένων των κλασικών κοινωνιολόγων, αυτή τη φορά όμως με όρους σωματοποίησης. Αυτό, ταυτοχρόνως σημαίνει ότι η κοινωνιολογία τελικά ίσως να μην είχε απαξιώσει την έννοια του σώματος στη μελέτη της, αλλά το σώμα, όπως έχει επισημάνει ο Shilling «να χαρακτηρίζεται από μία παρούσα απουσία στην κοινωνιολογία» (Shilling, 1993: 19).

Το τρίτο και τελευταίο στάδιο που αναγνωρίζεται από τις Howson & Inglis (2001), αποτελεί μια κριτικής φύσεως ανασκόπηση της ερμηνευτικής προσέγγισης που έχει δοθεί στο ανθρώπινο σώμα, στο πεδίο της κοινωνιολογίας, και η οποία επικεντρώνεται στην ιδέα των κοινωνικών δομών. Πρόκειται για ένα στάδιο που επικεντρώνεται στη δράση, τη συναισθηματική κατάσταση και τις βιωμένες εμπειρίες του σώματος. Πρόκειται για χαρακτηριστικά τα οποία δε λήφθηκαν υπόψη στην ανάπτυξη του φυσιοκρατικού μοντέλου, που υποστηρίζει την ορθολογική και υλική υπόσταση του σώματος. Οι Howson & Inglis, λοιπόν, δεν είναι υποστηρίκτριες του dualισμού σώμα – πνεύμα, νους – ύλη, αλλά επιχειρούν να αναδείξουν την διαμόρφωση του σώματος από τις εκάστοτε κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες.

Περαιτέρω μελετητικά και συγγραφικά πονήματα, τα οποία ευθυγραμμίζονται με την άποψη και των Howson & Inglis περί αναθεώρησης των dualισμών «υποκειμένου – αντικειμένου», «ανθρώπινου σώματος – ανθρώπινου πνεύματος» και «δομής – δράστη», είναι αυτά που πραγματοποιήθηκαν από τον Crossley (1995) και τους Nettleton (2002). Το σύνολο των εν λόγω πονημάτων συμφωνούν στην άποψη της βιοματικής υπόστασης του σώματος και επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην ανάλυση του σώματος υπό κοινωνικούς όρους.

2.2 Το σωματοποιημένο υποκείμενο

Η ανάπτυξη του γνωστικού υποβάθρου που απορρέει από το πεδίο της κοινωνιολογίας του ανθρώπινου σώματος είναι ολοένα και εντονότερη και συμβάλλει ουσιαστικά στην προσπάθεια κατανόησης του σύγχρονου σωματοποιημένου υποκειμένου. Στις δυτικές

κοινωνίες όπου τα άτομα στην καθημερινότητά τους έχουν εύκολη πρόσβαση στην τεχνολογία, βομβαρδίζονται με πλήθος πληροφοριών ανά λεπτό και η διαφήμιση αποτελεί πλέον κλάδο σπουδών, δημιουργείται μια νέα πραγματικότητα. Μέσα σε αυτή τη νέα πραγματικότητα παρατηρείται ότι ο εαυτός του υποκειμένου ταυτίζεται με το σώμα του. Η κατανόηση λοιπόν του σύγχρονου σωματοποιημένου υποκειμένου είναι αυξημένης σημασίας.

Όπως επισημαίνεται από τον Αλεξιά, «τα δύο στοιχεία στα οποία εστιάζει η μελέτη του σωματοποιημένου υποκειμένου είναι οι συνέπειες που προκύπτουν από την ταύτιση του εαυτού με το σώμα στις σύγχρονες κοινωνίες και ο ρόλος των συναισθημάτων, των φόβων και των επιθυμιών στην συγκρότηση του υποκειμένου» (Αλεξιάς, 2006:22). Αυτό σημαίνει ότι ένας από τους βασικότερους σκοπούς που επιδιώκεται να καλυφθεί μέσα από τις θεωρίες για το σώμα είναι η ανάδειξη του πρωταγωνιστικού ρόλου, της κατανόησης και αντίληψης αυτού, από τα σύγχρονα υποκείμενα, δηλαδή από τα μέλη των σύγχρονων κοινωνιών, στη δημιουργία της ευρύτερης κοινωνικής τους δράσης, αλλά και στη διαμόρφωση της ατομικής τους ταυτότητας.

Πολλοί μελετητές έχουν προβεί στην παρατήρηση της παρουσίας ενός πλήθους διαφορετικών προσδιοριστικών παραγόντων, που διαδραματίζουν βοηθητικό ρόλο στο να εξηγηθεί το ολόενα και μεγαλύτερο ενδιαφέρον που επιδεικνύεται γύρω από την θεματολογία του ανθρώπινου σώματος. Χαρακτηριστικά παραδείγματα των εν λόγω μελετητών είναι οι Powell & Biggs (2003), ο Wray (2003), καθώς επίσης και ο Vincent (2006). Στο σημείο αυτό, επισημαίνεται ότι μεταβολές δημογραφικής φύσεως έχουν συντελέσει στην ανάδειξη της διαρκώς αλλαγμένης φύσης των σωμάτων των ανθρώπων.

Επί παραδείγματι, μία χαρακτηριστική μεταβολή δημογραφικής φύσεως που συμβάλλει στη μεταβολή της φύσης του ανθρώπινου σώματος είναι η αύξηση του προσδόκιμου της ζωής. Τέτοιου τύπου μεταβολές, έχουν επιφέρει ως αποτέλεσμα την έγερση βασικών αποριών, άμεσα συνυφασμένων τόσο με τον κύκλο ζωής, όσο και με την αναγκαιότητα του προσδιορισμού του τρόπου με τον οποίο τα δυτικά κοινωνικά σύνολα πρέπει να προβούν σε συγκεκριμένες δράσεις, ώστε να επιφέρουν την επιδιωκόμενη ρύθμιση των γηρασκόντων ανθρωπίνων σωμάτων. Τέλος, εγείρονται απορίες, οι οποίες είναι άμεσα συνυφασμένες με ζητήματα διαχείρισης και παροχής φροντίδας στο γερασμένο ανθρώπινο σώμα.

Όλες οι ανωτέρω αναφερόμενες μελέτες έχουν προχωρήσει στην διενέργεια ψυχοκοινωνικών και βιολογικών αναλύσεων, που είναι επικεντρωμένες στο θέμα της

γήρανσης του ανθρώπινου σώματος. Πρόκειται για τη διενέργεια μελετών και ερευνών στο πεδίο της λεγόμενης «Γεροντολογίας». Το θέμα της ανθρώπινης γήρανσης, έχει προκαλέσει την ανάδειξη αποριών, συνυφασμένων με τη σπουδαιότητα που έχει η εξωτερική εμφάνιση του ανθρώπου, καθώς επίσης και οι σωματικές του ικανότητες, προκειμένου να διατηρηθεί η αρχικώς καλλιεργημένη ατομική του ταυτότητα, η εικόνα του εαυτού του, αλλά και η κοινωνική ταυτότητά του (Howson, 2003). Επιπροσθέτως, έχουν εγερθεί ζητήματα, άμεσα συνυφασμένα με την «κυριότητα του σώματος», όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Nettleton (Nettleton, 2002: 50). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου είδους τιθέμενων ζητημάτων είναι οι ανταλλαγές απόψεων επί του προβληματισμού της ευθανασίας.

2.3 Σύγχρονες κοινωνίες, αντιλήψεις και προβληματισμοί για το σώμα

Ένας ακόμα λόγος, από τον οποίο προκύπτει η εκδήλωση αυξημένου ενδιαφέροντος για τη μελέτη και ανάλυση του ανθρώπινου σώματος, είναι το ότι από την πλευρά των σύγχρονων δυτικών κοινωνικών δομών, εντοπίζονται αυξημένα επίπεδα «λατρείας του σώματος», ενώ υπάρχουν ομοίως αυξημένες ανησυχίες των σύγχρονων πολιτών γι' αυτό. Οι εν λόγω ανησυχίες, έχουν διττή φύση, αφενός αισθητική και αφετέρου εμπορική (Μακρυγιώτη, 2004).

Όπως γίνεται αντιληπτό, κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών είναι αυξημένη η εμφάνιση τρόπων και μεθοδολογιών, μέσα από την εφαρμογή των οποίων μπορεί να αλλάξει και να μετασχηματιστεί το ανθρώπινο σώμα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η εφαρμογή συγκεκριμένων διατροφικών συνηθειών, η δίαιτα, η τήρηση των προτύπων μόδας, η εφαρμογή εναλλακτικών τεχνικών μακιγιάζ, η αύξηση της σωματικής δραστηριότητας και άσκησης, καθώς επίσης και το αυξημένο ενδιαφέρον που υπάρχει γύρω από την πλαστική χειρουργική (Μακρυγιώτη, 2004).

Μένοντας στο αυξημένο ενδιαφέρον επί των πρακτικών που μέσα από την εφαρμογή τους μπορούν να μετασχηματίσουν το ανθρώπινο σώμα, παρατηρείται η ανάδειξη διαφορετικών θεωρήσεων αφενός ως προς το ζήτημα της ηλικίας και αφετέρου ως προς το ζήτημα της ανθρώπινης νεότητας. Επίσης, η αύξηση της υιοθέτησης τέτοιου είδους πρακτικών για τον μετασχηματισμό του ανθρώπινου σώματος στηρίζεται και στην ανάδειξη συγκεκριμένων κοινωνικών προτύπων για το ποιο είδος και ποιος τύπος ανθρώπινου σώματος καθίσταται κοινωνικά αποδεκτός. Στην προκειμένη περίπτωση, αυτή των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών, ο κοινωνικά αποδεκτός τύπος ανθρώπινου σώματος είναι το σφριγηλό, αδύνατο, νεανικό, υγιές και αθλητικό σώμα. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται από την

Μακρυνιώτη, «η καθιέρωση και η δυνατότητα χρήσης των πρακτικών τροποποίησης του σώματος καθιστά το σώμα μέσον για την ικανοποίηση των επιθυμιών και των αναγκών του ατόμου» (Μακρυνιώτη, 2004: 28). Τα ανθρώπινα σώματα, έτσι, καταλήγουν να είναι, αντί για αντικείμενα παραγωγής, αντικείμενα κατανάλωσης.

Επιπροσθέτως, η αξιοποίηση της καινοτομίας και της τεχνολογίας σε ζητήματα συνυφασμένα με το ανθρώπινο αναπαραγωγικό σύστημα, συνεπάγονται την απόδοση της δυνατότητας στον άνθρωπο να προβεί σε αντίστοιχο χειρισμό του σώματός του, αξιοποιώντας την υφιστάμενη τεχνολογία και καινοτομία, ενώ παράλληλα αυξάνεται η πολυπλοκότητα των οριοθετήσεων που τίθενται μεταξύ του κοινωνικού και φυσικού ανθρώπινου σώματος (Παπαγαρουφάλη, 2002).

Έτσι, άμεση απότοκος είναι η πρόκληση συζητήσεων, που επικεντρώνονται στο τι τελικά είναι εφικτό και τι είναι ηθικά αποδεκτό, αναφορικά με την παρέμβαση στο ανθρώπινο σώμα. Επί παραδείγματι, η Παπαγαρουφάλη (2002), επί του συγκεκριμένου ζητήματος, κάνει μνεία σε ζητήματα που αφορούν μεταμοσχεύσεις ανθρώπινων οργάνων, καθώς επίσης και σε ζητήματα νεύρο τεχνολογίας και προσθετικής, τα οποία διαμορφώνουν ένα νέο γνωστικό πλαίσιο και υπόβαθρο και συντελούν στην ανάδειξη της διασύνδεσης των επιστημονικών πεδίων της βιολογίας, της ιατρικής, της πληροφορικής και της τεχνολογίας. Επ' αυτών, η Μακρυνιώτη χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «έχουν καθοριστικές συνέπειες στον επαναπροσδιορισμό των ορίων του σώματος» (Μακρυνιώτη, 2004: 25-26).

Λόγος για την παρουσία αυξημένου ενδιαφέροντος γύρω από το μελετητικό και θεματικό πεδίο του ανθρώπινου σώματος, είναι και η εμφάνιση ασθενειών, όπως είναι επί παραδείγματι το AIDS. Πρόκειται για ασθένειες οι οποίες αναδεικνύουν τις αδυναμίες της επιστήμης της ιατρικής και της τεχνολογίας, λόγω της ανεπιτυχούς παρέμβασης για την πλήρη ίασή τους. Η ανάδυση αυτών των ασθενειών, μάλιστα, δημιουργεί και απορίες πολιτικής φύσεως, όσον αφορά την άσκηση κοινωνικού ελέγχου επί του σημείου και του ορίου στο οποίο επιτρέπεται η παρέμβαση επί του ανθρώπινου σώματος. Άξια αναφοράς είναι η τοποθέτηση του Strong (1990), ο οποίος έκανε μνεία στην ασθένεια του AIDS, υπό το πρίσμα της «ψυχολογία της επιθυμίας», επισημαίνοντας ότι οι κοινωνικές δομές καταλήγουν να είναι περιορισμένες σε ασφυκτικά πλαίσια έναντι των συναισθημάτων τα οποία δεν είναι εφικτό να ελεγχθούν απόλυτα. Ομοίως, μνεία στην ασθένεια του AIDS έγινε και στη μελέτη της Patton (1990).

2.4 Γυναικεία ζητήματα και ζητήματα καταπίεσης του σώματος

Το φεμινιστικό κίνημα σε συνδυασμό με τη φεμινιστική ιδεολογία έκαναν διακριτή την σπουδαιότητα του ανθρώπινου σώματος και τη συμβολή αυτής της σπουδαιότητας στην ένταση της γυναικείας καταπίεσης (Synnott, 2002). Γυναίκες που αποτέλεσαν μέλη του φεμινιστικού κινήματος εμβάθυναν στη διερεύνηση πρακτικών, μέσω της εφαρμογής των οποίων, το σώμα των γυναικών μπορεί να οδηγηθεί σε «αντικειμενοποίηση», πρακτικές που επιτυγχάνονται μέσω της συνεργασίας της ιατρικής και της τεχνολογίας (Martin, 1989). Άξιες αναφοράς, επομένως, καταλήγουν να είναι οι προσπάθειες που καταβλήθηκαν από την πλευρά των γυναικών στην επανάκτηση της άσκησης του απόλυτου ελέγχου επί του ανθρώπινου σώματος, καθώς και η κατάκτηση στο πλαίσιο επαγγελματικών και επιστημονικών κλάδων, όπως είναι επί παραδείγματι αυτοί της ιατρικής και της τεχνολογίας, οι οποίοι είναι κατά κόρον «ανδροκρατούμενοι» (Witz, 2000· Wolf, 1990). Όπως χαρακτηριστικά επεσήμανε ο Nettleton, η επικέντρωση της προσοχής των μελετών που επικεντρώθηκαν στο φεμινιστικό κίνημα έγινε και επί ζητημάτων «πολιτικής θέσης του φυσικού σώματος και έδειξαν πώς λειτουργεί ως μέσο, διά του οποίου οι άντρες έχουν εκμεταλλευτεί τις γυναίκες» (Nettleton, 2002: 149).

Ο Shilling αναφέρεται σε μία επιπλέον κατηγορία ενδιαφέροντος, μέσω της οποίας αιτιολογείται η μελετητική και ερευνητική σημασία του ανθρώπινου σώματος. Πρόκειται για «την αυξανόμενη συνειδητοποίηση των αλλαγών στην μορφή διακυβέρνησης, αλλαγές που κατέστησαν το σώμα αντικείμενο διαφόρων μορφών ελέγχου και εγγραφής των εξουσιαστικών λόγων» (Shilling, 2003: 3). Πρόκειται για μία συνειδητοποίηση, η οποία προκλήθηκε από τη μελέτη που διεξήχθη από τον Foucault (1978). Η συγκεκριμένη μελέτη, ήταν επικεντρωμένη στην ανάλυση του τρόπου με τον οποίο η «νεωτερική δημιουργία» του ανθρώπινου είδους συμπορεύεται με «μία στροφή στο στόχο των κυβερνητικών λόγων – το ενδιαφέρον για το σώμα ως βιολογική οντότητα έδωσε τη θέση του στο ενδιαφέρον για το σκεπτόμενο σώμα, στο αντικείμενο του λόγου – το αντικείμενο διαχείρισης δεν είναι πλέον ο θάνατος, αλλά η ζωή, και στην εμβέλεια του λόγου – ο έλεγχος των ανωνύμων σωμάτων έδωσε τη θέση του στον έλεγχο του πληθυσμού» (Foucault, 1978: 170-171).

Μένοντας στην ανάλυση στην οποία προέβη ο Foucault (1978) γύρω από την ερμηνεία του ανθρώπινου σώματος, αλλά και από τη σχέση που δημιουργείται μεταξύ αυτού και του κοινωνικού συνόλου, μεγαλύτερες λεπτομέρειες της οποίας θα ακολουθήσουν στη συνέχεια της παρούσας διπλωματικής εργασίας, διαφάνηκε η αδυναμία της θεώρησης των πάντων ως

δεδομένα, αναφορικά με το ανθρώπινο σώμα, ενώ αναδείχθηκε η ύπαρξη της οπτικής του ανθρώπινου σώματος μέσα από ένα πρίσμα εξουσιαστικών σχέσεων, απαλλάσσοντάς το από την ουδετερότητα της μέχρι πρότινος θεώρησής του. Ο Foucault (1978), μάλιστα, τόνισε ακόμα και τη σπουδαιότητα της σεξουαλικότητας και ειδικότερα, τις ανάγκες του ανθρώπινου σώματος για «ρύθμιση και επιτήρηση». Έτσι, ο Foucault θεωρεί το ανθρώπινο σώμα ένα στόχο πολιτικής φύσεως, και ένα πεδίο μέσω του οποίου εγκαθίσταται «η πολιτική τεχνολογία της ζωής» (Foucault, 1978: 171).

Στη συνέχεια, ο Shilling (1993) στάθηκε στην αποτυχία της ανάπτυξης της κοινωνιολογίας του ανθρώπινου σώματος, από την πλευρά και τη θεώρηση των κλασικών κοινωνιολόγων, όπως οι Weber, Simmel και Durkheim. Ο ίδιος αιτιολόγησε αυτή την άποψη, στο ότι από την πλευρά των κλασικών κοινωνιολόγων επιδείχθηκε αυξημένο ενδιαφέρον για την εύρεση ομοιοτήτων μεταξύ των καπιταλιστικών κοινωνιών και των τρόπων με των οποίων αυτές διαφοροποιούνται από τις κλασσικές/παραδοσιακές κοινωνικές δομές, ενώ δεν δόθηκε έμφαση στην ιστορική φύση της εξέλιξης του ανθρώπου, ούτε στην ανάλυση του ανθρώπινου σώματος. Επίσης, προχώρησε στην αιτιολόγηση αυτής της προσέγγισης των κλασικών κοινωνιολόγων, στο ότι αν προέβαιναν στην εξέταση της ιστορικής ανθρώπινης εξέλιξης και του ανθρώπινου σώματος, ίσως παρεμποδιζόταν η περαιτέρω ανάπτυξη της επιστημονικής γνώσης που ήταν απαραίτητη για την κατανόηση άλλων εννοιών και λειτουργιών της κοινωνίας, όπως είναι επί παραδείγματι αυτή του καταμερισμού της εργασίας (Shilling, 1993).

Ένας ακόμα λόγος για αυτήν την προσέγγιση των κλασικών κοινωνιολόγων και την αποστασιοποίησή τους από την ανάλυση του ανθρώπινου παράγοντα και συνεπώς του ανθρώπινου σώματος, είναι ότι η πλειοψηφία των κλασικών κοινωνιολόγων ήταν άνδρες, γεγονός το οποίο δεν διευκόλυνε τον προσανατολισμό τους στη μελέτη του ανθρώπινου σώματος, καθώς δεν υπήρχε από πλευράς τους προβληματισμός επιμέρους κινδύνων, άμεσα συνυφασμένων με την εγκυμοσύνη ή ακόμα και με την αυξημένη πιθανότητα θνησιμότητας της γυναίκας κατά τη διαδικασία του τοκετού (Shilling, 1993). Πρόκειται για κοινωνικής φύσεως ζητήματα τα οποία απασχολούσαν περισσότερο τις γυναίκες, παρά τους άνδρες.

Όμως, ο Shilling, σε μετέπειτα μελέτη του, υποστηρίζει ότι «η κοινωνιολογία οφείλει να αναγνωρίζει το έργο των κλασικών κοινωνιολόγων όσον αφορά την μελέτη του σώματος» (Shilling, 2001: 328). Ο ίδιος προτείνει ότι «η κοινωνιολογία του σώματος πρέπει να διατηρήσει και να αναπτύξει τα κλασσικά κοινωνιολογικά κείμενα και όχι να τα απορρίψει» (Shilling, 2001: 328).

Μία προσπάθεια απόδοσης ενός αποδεκτού ορισμού, ο οποίος αφορά το πεδίο της κοινωνιολογίας του ανθρώπινου σώματος, διενεργήθηκε από την πλευρά του Synnott. Πιο συγκεκριμένα, χαρακτηριστικά ανέφερε ότι «η κοινωνιολογία του σώματος είναι η μελέτη του εαυτού ως σωματοποιημένου και του σώματος ως συμβολικού συστήματος» (Synnott, 1993: 262). Συνεχίζοντας την προσπάθεια εννοιολογικής αποσαφήνισης της κοινωνιολογίας του σώματος, ο Synnott συνέχισε ότι «είναι η φαινομενολογία του σώματος, δηλαδή τα υποκειμενικά και πολιτισμικά νοήματα του σώματος, αλλά και η μελέτη της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης και ο πολιτικός έλεγχος του εαυτού μέσα, μαζί και διά μέσου του σώματος, μέχρι το θάνατό του υποκειμένου» (Synnott, 1993: 263). Ομοίως, ο Synnott (1993) θεωρεί ότι η κοινωνιολογία του ανθρώπινου σώματος είναι συνυφασμένη με την ψυχολογία, την ανθρωπολογία και την ιστορία του. Μία γενικευμένη άποψη την οποία ο Synnott υποστηρίζει είναι ότι «η κοινωνιολογία του σώματος αφορά το πώς είμαστε τα σώματά μας, το πώς ζούμε τα σώματά μας και τις αισθήσεις μας και το πώς τα χρησιμοποιούμε αλλά και τα πεθαίνουμε» (Synnott, 1993: 263).

Σύμφωνα με τον Nettleton (2002), η κοινωνιολογία του ανθρώπινου σώματος αποτελεί ένα πεδίο που καταβάλλει προσπάθειες απόδοσης απαντήσεων σε απορίες τύπου «τι είναι το σώμα», ενώ με αυτό τον τρόπο προβαίνει στην ανάδειξη της δυναμικότητας που έχει η διάσταση του ανθρώπινου σώματος. Ο Nettleton ανέπτυξε δύο διαφορετικές προσεγγίσεις επί του ανθρώπινου σώματος. Πρόκειται για τη λεγόμενη φυσιοκρατική προσέγγιση και για την προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής (Nettleton, 2002: 152). Από την πλευρά της φαινομενολογίας προτείνεται η παρουσία μίας ακόμα προσέγγισης του ανθρώπινου σώματος, που αποτελεί την γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των δύο ανωτέρω αναφερόμενων προσεγγίσεων που αναπτύχθηκαν από τον Nettleton (2002).

2.5 Κριτική στη φυσιοκρατική προσέγγιση

Λαμβάνοντας υπόψιν την φυσιοκρατική προσέγγιση, το σύνολο των συμπεριφορών του ανθρώπου και των σχέσεων που αναπτύσσονται στα κοινωνικά σύνολα, είναι δυνατόν να λάβουν ερμηνεία σύμφωνα με το υφιστάμενο βιολογικό υπόβαθρο. Το ανθρώπινο σώμα καταλήγει να έχει μία αντικειμενική αντιμετώπιση, τη στιγμή κατά την οποία λαμβάνεται υπόψιν ως μία οντότητα βιολογικής φύσεως, που αποτελεί απότοκο ενός «παγκόσμιου φαινομένου» και σε κάθε περίπτωση, δεν είναι εξαρτημένο από την κοινωνία στην οποία καλείται να αλληλοεπιδράσει και να βιοποριστεί, όπως έχει αναλυθεί και στο προηγούμενο

κεφάλαιο. Η φυσιοκρατική ιδεολογία θεωρεί ότι τα όρια και οι δυνατότητες του ανθρώπινου σώματος καταλήγουν να προσδιορίζουν τα επίπεδα της ατομικότητας των ανθρώπων και να δημιουργούν τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές σχέσεις που υφίστανται στις σύγχρονες κοινωνικές δομές (Shilling, 1993). Από το συγκεκριμένο μοντέλο αναδύεται η ποικιλομορφία των δράσεων των ανθρώπων, αλλά και η διάσταση των ανθρωπίνων συμπεριφορών, τόσο στις καταβολές βιολογικής όσο και στις καταβολές κληρονομικής φύσεως. Έτσι, η συγκεκριμένη θεώρηση θεωρείται ως ντετερμινιστική.

Από την πλευρά της φυσιοκρατικής ή βιολογικής διάστασης του ανθρώπινου σώματος αξιοποιείται η αιτιολόγηση των υφιστάμενων ανισοτήτων μεταξύ των δύο διαφορετικών φύλων. Στο πρίσμα του βιολογικού θεωρητικού μοντέλου έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι είναι φυσιολογικό τα δύο φύλα να ζουν διαφορετικούς βίους και να ασκούν δραστηριότητες που διαφοροποιούνται μεταξύ τους, λόγω της διαφορετικής σωματικής τους διάπλασης. Αν εξεταστεί το ανθρώπινο σώμα από την οπτική της ανατομίας, το ανδρικό σώμα χαρακτηρίζεται ως «βασικό μοντέλο για το σώμα» του ανθρώπινου είδους, ενώ η ανατομία του γυναικείου ανθρώπινου σώματος εμφανίζεται ως «αποκλίνουσα» από το «βασικό μοντέλο» που είναι αυτό του ανδρός (Schiebinger, 2004:376).

Μάλιστα, συνηθιζόταν το γυναικείο κρανίο να απεικονίζεται ως μικρότερου μεγέθους συγκριτικά με το αντρικό, γεγονός το οποίο ενέτεινε την ανάδειξη της κατωτερότητας των νοητικών δυνατοτήτων των γυναικών, σε σύγκριση με τις αντίστοιχες νοητικές ικανότητες των αντρών (Mason, 2013). Αντίστοιχα, όταν απεικονιζόταν το ανθρώπινο σώμα της γυναίκας, συνήθως, είχε μεγαλύτερη περιφέρεια συγκριτικά με το απεικονιζόμενο σώμα του άνδρα. Πρόκειται για μία απεικόνιση που δήλωνε τον προορισμό του γυναικείου φύλου για εγκυμοσύνη και μητρότητα. Πρόκειται για έναν σημαντικό συνδετικό κρίκο της απεικόνισης του ανθρώπινου σώματος μεταξύ των δύο φύλων και της κοινωνικής θέσης που λάμβαναν οι γυναίκες και οι άντρες, αντίστοιχα (Laquer, 1987).

Έντονη κριτική στο φυσιοκρατικό μοντέλο προσέγγισης του ανθρώπινου σώματος ασκήθηκε από την πλευρά του «μοντέλου κοινωνικής κατασκευής». Σύμφωνα με αυτό, πιο συγκεκριμένα, θεωρείται ότι ο τρόπος κατανόησης και διαχείρισης του ανθρώπινου σώματος, κατά τη διάρκεια της δημιουργίας σχέσεων κοινωνικής φύσεως, καταλήγει να είναι απότοκος κοινωνικών διεργασιών. Απόψεις που τάσσονται υπέρ του μοντέλου κοινωνικής κατασκευής δίστανται με κριτήριο το αν και κατά πόσο λαμβάνουν υπόψιν το ανθρώπινο σώμα ως προϊόν

κοινωνικής φύσεως (Shilling, 1993). Περαιτέρω εξέταση των απόψεων αυτών ακολουθεί στη συνέχεια της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Από τη φαινομενολογική αντιμετώπιση του ανθρώπινου σώματος, αυτό νοείται ως «ζωντανό στοιχείο και ως αντικείμενο με *a priori* οντολογική ύπαρξη» (Μακρυγιώτη, 2004: 18). Πιο αναλυτικά, δεν συλλαμβάνεται ως ένα «συμπλήρωμα» της ύπαρξης του ανθρώπινου είδους, αλλά ως ένα σημαντικό και αναπόσπαστο στοιχείο της ανθρώπινης διάστασης, χωρίς το οποίο δεν είναι εφικτή η δράση του ανθρώπου. Το ανθρώπινο σώμα, σύμφωνα με τη φαινομενολογική θεώρηση, δεν αποτελεί αντικείμενο, αλλά είναι μία σημαντική συνθήκη μέσα από την οποία ο άνθρωπος μπορεί να τοποθετηθεί στην κοινωνία (Μακρυγιώτη, 2004).

2.6 Το σώμα ιστορικά

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται από τον Synnott, παρά το ότι από την πλευρά της αρχαιοελληνικής κουλτούρας το ανθρώπινο σώμα λαμβάνεται υπόψιν ως κεντρική ιδέα, ωστόσο δεν κατέστη εφικτή η απόλυτη συμφωνία και ευθυγράμμιση στην εννοιολογική αποσαφήνιση του και για το λόγο αυτό αναπτύχθηκαν πολλές και διαφορετικές θεωρίες γύρω από το συγκεκριμένο ζήτημα. Οι βασικότερες εξ αυτών των θεωριών είναι «ο ηδονισμός, ο ορφισμός, ο επικουρισμός και ο στωικισμός» (Synnott, 1993: 9). Επιπροσθέτως, από τον Shilling (2005) διατυπώθηκε η άποψη ότι η υποτίμηση του ανθρώπινου σώματος που υπήρχε στη μετέπειτα δυτική σκέψη των ευρωπαϊκών κοινωνιών, πηγάζει από τον τρόπο με τον οποίο αυτό εκλαμβάνόταν στην αρχαία Ελλάδα.

Στην μεσαιωνική εποχή, το ανθρώπινο σώμα αντιμετωπίζεται από θρησκευτική οπτική πλευρά. Πιο αναλυτικά, η θρησκεία εκλάμβανε το ανθρώπινο σώμα ως μία οντότητα βιολογικής προέλευσης, που δεν έχει υψηλό κύρος και μάλιστα, λαμβάνεται υπόψιν ως επικίνδυνο. Ο χριστιανισμός, επί παραδείγματι, και ιδίως από το πρίσμα της προτεσταντικής ηθικής, θεωρούσε ότι το ανθρώπινο σώμα είναι ένα «ατελές δημιούργημα» και είναι συνυφασμένο με την ανθρώπινη ύπαρξη, όταν αυτή εκλαμβάνεται ως «έκπτωτη» (Turner, 1997: 12). Πρόκειται για ένα αντικείμενο, το οποίο δίνει μία «ζωώδη διάσταση» στον άνθρωπο, μέσα από την οποία εκείνος επιδιώκει την «υλική ικανοποίηση» (Turner, 1997: 11). Μία υποτυπώδης μορφή άσκησης ελέγχου επί του ανθρώπινου σώματος, από τη διάσταση της θρησκείας, ήταν η νηστεία (Foucault, 1978).

Κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης, το ανθρώπινο σώμα σταμάτησε να λαμβάνεται υπόψιν ως κάτι εχθρικό για την ανθρώπινη ύπαρξη, και ξεκίνησε να λαμβάνεται υπόψιν ως ιδιωτικό, καλό και όμορφο (Synnott, 1993). Ο Elias (1993) στο συγγραφικό του έργο επιχείρησε να αναλύσει τις συμπεριφορικές διαδικασίες του ανθρώπου που συνδέονται με το σώμα και αναδεικνύουν την άσκηση αυτοελέγχου επί αυτού. Η πρώτη διαδικασία που συνέβαλε στον εκπολιτισμό του ανθρώπινου σώματος είναι αυτή της κοινωνικοποίησης, ενώ στη συνέχεια ακολούθησε το στάδιο του εξορθολογισμού και κατόπιν, αυτό της εξατομίκευσης (Elias, 1993). Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της αναγεννησιακής εποχής δεν κατέστη εφικτή η απόλυτη αντικατάσταση των «παραδοσιακών ασκητικών ιδεολογιών» που επικρατούσαν γύρω από το θέμα του ανθρώπινου σώματος κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα (Synnott, 1993).

Κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού, αναπτύχθηκε το επιχείρημα «σκέφτομαι, άρα υπάρχω», μέσω του οποίου διαφοροποιείται το ανθρώπινο πνεύμα από το ανθρώπινο σώμα. Επήλθε, επομένως, ο διαχωρισμός του ανθρώπου και της θρησκευτικής φύσεως εξουσίας που επικρατούσε κατά τη διάρκεια της μεσαιωνικής περιόδου (Turner, 1997). Όπως επισημαίνεται στη μελέτη της Μακρυνιώτη (2004), κατά τη διάρκεια του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού σηματοδοτήθηκε η κυριαρχία του ανθρώπινου πνεύματος επί του σώματος, γεγονός το οποίο επέφερε την έναρξη ισχύος σχημάτων ανδρών – γυναικών, κοινωνίας – φύσης, λευκών – μαύρο, πολιτισμένων – απολίτιστων. Στη συνέχεια, αναπτύχθηκε ο λεγόμενος καρτεσιανός δυϊσμός, μέσω του οποίου επηρεάστηκε ο διαχωρισμός των ανθρωπιστικών επιστημών σε κοινωνικές ανθρωπιστικές επιστήμες και σε θετικές ανθρωπιστικές επιστήμες. Κατόπιν, αποκόπηκε η διάσταση του ανθρώπινου σώματος από το πεδίο της μελέτης των κοινωνικών ανθρωπιστικών επιστημών (Αλεξιάς, 2006). Η επιστήμη της κοινωνιολογίας, κατόπιν αναπαραγωγής του σχήματος σώμα – πνεύμα, προέβη στη θεώρηση ότι είναι εφικτή η επεξήγηση του ανθρώπινου σώματος, στην κοινωνική του διάσταση, δίχως να γίνεται μνεία στην φυσική του ιδιότητα (Shilling, 1993).

Στον 20ό αιώνα αμφισβητήθηκε η ιδεολογία που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού, η οποία προαναφέρθηκε. Η εν λόγω αμφισβήτηση επήλθε κυρίως από προσεγγίσεις φεμινιστικής φύσεως. Έτσι, άμεση συνέπεια ήταν ο κλονισμός της ισχύος της «καρτεσιανής αντίληψης του σώματος» από τη φαινομενολογία, τον φεμινισμό και τον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Το σώμα ως ερευνητικό αντικείμενο της ιατρικής και της τεχνολογίας

Στο πλαίσιο της «μετανεωτερικής» περιόδου, το ανθρώπινο σώμα λαμβάνεται υπόψιν ως ένα αντικείμενο, το οποίο είναι διαθέσιμο να υποστεί επιστημονικές και ιατρικές παρεμβάσεις, μέσω των οποίων πρόκειται να τροποποιηθεί, αξιοποιώντας νέα προηγμένα τεχνολογικά και ιατρικά συστήματα. Ο σκοπός των εν λόγω τροποποιήσεων του ανθρώπινου σώματος μέσω της αξιοποίησης της σύγχρονης ιατρικής και τεχνολογίας, έγκειται στη διαμόρφωσή του, με τέτοιο τρόπο ώστε ο άνθρωπος να είναι ικανοποιημένος από την εξωτερική του εμφάνιση, βελτιώνοντάς τη στον βαθμό και με τον τρόπο που εκείνος επιθυμεί (Adelman & Ruggi, 2016). Στο πλαίσιο των εν λόγω τεχνολογιών υπάγεται πληθώρα παρεμβάσεων, όπως είναι επί παραδείγματι η προσθήκη τεχνητών μελών του σώματος, η αισθητική χειρουργική, η κοσμητική, η δυνατότητα «οπτικοποίησης» του ανθρώπινου σώματος, καθώς επίσης και διάφορες ιατρικές τεχνικές οι οποίες υποβοηθούν την αναπαραγωγική διαδικασία, αλλά και ιατρικές μέθοδοι που εφαρμόζονται, αξιοποιώντας την προηγμένη τεχνολογία, για λόγους καταστολής του πόνου του ανθρώπινου σώματος όταν ο άνθρωπος υπάγεται σε επεμβατικές και χειρουργικές διαδικασίες (Balsamo, 1004; Pitts, 2005).

3.1 Δυνατότητα τροποποίησης του σώματος

Έτσι, το ανθρώπινο σώμα και κυρίως οι δυνατότητες διαμόρφωσης αυτού, καταλήγουν να ακολουθούν την πορεία που λαμβάνει η εξέλιξη και η πρόοδος της τεχνολογίας και η δυνατότητα της αξιοποίησης προηγμένων τεχνολογικών συστημάτων και πρακτικών στην ιατρική. Η ιατρική και η δυνατότητα διεξαγωγής αισθητικών επεμβάσεων στο ανθρώπινο σώμα, δίνουν τη δυνατότητα στον άνθρωπο να προβεί σε συγκεκριμένες παρεμβάσεις, προκειμένου να αλλάξει συγκεκριμένα σημεία του σώματός του, τα οποία μέχρι πρότινος λαμβάνονται υπόψιν ως μη επιδεκτικά αλλαγών, τόσο από κοινωνικής και βιολογικής όσο και από πολιτισμικής πτυχής (Pitts, 2005). Αυτό σημαίνει ότι αξιοποιώντας την ιατρική επιστήμη και την πρόοδο της τεχνολογίας, καθώς επίσης και την αισθητική χειρουργική, σημεία του σώματος που μέχρι πρότινος θεωρούνταν ως δεδομένα για τον άνθρωπο, πλέον μπορούν να αλλάξουν.

Εδώ έγκειται και η συμβολή της ιατρικής επιστήμης η οποία εφαρμόζοντας συγκεκριμένες τεχνικές, καταλήγει στην επιβεβαίωση της σημασίας που έχει αποκτήσει το

ανθρώπινο σώμα και η εξωτερική εμφάνιση, ειδικότερα στο πλαίσιο των δυτικών κοινωνικών συστημάτων και πολιτισμών (Haraway, 1991). Την ίδια στιγμή, η ιατρική επιστήμη δύναται να προβαίνει στη διενέργεια μιας πληθώρας λειτουργιών, όπως είναι η αποκάλυψη του ανθρώπινου σώματος, η εξέταση αυτού, η ανακατασκευή και ο μετασχηματισμός του, καθώς επίσης και η άσκηση ελέγχου, σε γενικότερο πλαίσιο, από τον άνθρωπο στο σώμα του (Lupton, 2013).

Όπως επισημάνθηκε από τον Dickenson (2017), ειδικότερα στο πλαίσιο της αισθητικής χειρουργικής και της κοσμητολογίας, οι ανωτέρω αναφερόμενες διεργασίες στις οποίες προβαίνει η επιστήμη της ιατρικής αξιοποιώντας την πρόοδο της τεχνολογίας, είναι σε συστηματικό βαθμό επικεντρωμένες σε παρεμβάσεις επί του γυναικείου προσώπου και του γυναικείου σώματος. Επίσης, είναι επικεντρωμένες στην πρόταξη ηλικιακών και κοινωνικών προτύπων που αφορούν την εξωτερική εμφάνιση των ανθρώπων, παρουσιάζοντας τα ως εξιδανικευμένα και άρτια. Αυτό, άλλωστε, αποδεικνύει ότι η εξέλιξη και η πρόοδος που έχει γνωρίσει ο τομέας της τεχνολογίας και της επιστήμης της ιατρικής, καταλήγουν να ενδυναμώνουν και όχι να καταστέλλουν την πεποίθηση ότι το ανθρώπινο σώμα και η εξέλιξή του είναι δυναμικά στοιχεία και σε καμία περίπτωση δεν χαρακτηρίζονται από σταθερότητα και στατικότητα.

3.2 Διλήμματα για την αξιοποίηση της επιστήμης

Γύρω από το πεδίο της αξιοποίησης της τεχνολογίας και της επιστήμης της ιατρικής, ωστόσο, επικρατούν ορισμένα διλήμματα ώστε να πραγματοποιούνται αισθητικές και μετασχηματιστικές παρεμβάσεις στο ανθρώπινο σώμα. Τα διλήμματα που παρουσιάζονται στο πεδίο αυτό είναι κυρίως ηθικής φύσεως. Τα κυριότερα εξ αυτών είναι συνυφασμένα με το σαφή διαχωρισμό του τι θεωρείται «φυσιολογικό» και «κανονικό» και του τι θεωρείται ως «αφύσικα ενισχυτικό» για το ανθρώπινο σώμα και την εικόνα του (Hogle, 2005).

Επίσης, βασικά ηθικά διλήμματα που εγείρονται γύρω από το ζήτημα της αξιοποίησης της τεχνολογίας και της επιστήμης της ιατρικής, αλλά και της αισθητικής χειρουργικής, αφορούν το βαθμό στον οποίο τελικά η αξιοποίηση αυτών των πεδίων είναι ενδεδειγμένη και σε ποιες ακριβώς περιπτώσεις ενδείκνυται και δεν ξεπερνά τα κοινωνικά, ηθικά και ατομικά αποδεκτά όρια. Έτσι, εγείρονται ηθικά ζητήματα που εμπíπτουν στο πλαίσιο του τρόπου και του βαθμού στον οποίο εν τέλει είναι διαχειρίσιμη η εικόνα της μακροβιότητας στο φυσιολογικά γερασμένο ανθρώπινο σώμα και πρόσωπο (Turner, 2009).

Πρόκειται για μία σειρά ηθικών ζητημάτων για την κάλυψη των οποίων δεν έχει ακόμα διαμορφωθεί μία κοινή αντίληψη και ιδεολογική γραμμή, τόσο από τον ακαδημαϊκό όσο και από τον επιστημονικό, αλλά και τον πολιτικό κόσμο, ώστε να ληφθούν κοινά αποδεκτές αποφάσεις οι οποίες θα συμβάλλουν στην αντιμετώπιση της ηθικής διάστασης που έχει λάβει η δυνατότητα παρέμβασης της επιστήμης της ιατρικής, της τεχνολογίας και της αισθητικής χειρουργικής στη διαμόρφωση και την αλλαγή του ανθρώπινου σώματος (Wolbring, 2010).

Στο πέρασμα των ετών, έχουν εντοπιστεί προτάσεις, μέσω των οποίων τίθενται συγκεκριμένες προϋποθέσεις και αξιολογικά κριτήρια, που πρέπει να πληρούνται προκειμένου ένα άτομο να είναι σε θέση να αξιοποιήσει την επιστημονική ιατρική και την αισθητική χειρουργική, ώστε να παρέμβει στο σώμα του και την εν γένει εξωτερική του εμφάνιση (Wolbring, 2010). Τα κριτήρια αυτά, επί παραδείγματι, μπορεί να αφορούν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες και ανθρώπους που φέρουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στοιχεία. Ωστόσο, ακόμα και υπό αυτή την προσέγγιση δεν παύουν να αναδύονται φυλετικής, σεξιστικής και κοινωνικής φύσεως ζητήματα τα οποία συμβάλλουν στην ένταση και όχι στην καταστολή των κοινωνικών διακρίσεων υπέρ ή κατά συγκεκριμένων ομάδων ατόμων που φέρουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στοιχεία στην εξωτερική τους εμφάνιση ή εντάσσονται σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (Wolbring, 2010).

Τέτοιου είδους χαρακτηριστικά παραδείγματα αξιολογικών κριτηρίων είναι, η περίπτωση ανθρώπων στο σώμα των οποίων απουσιάζουν συγκεκριμένα μέλη, τα οποία μπορούν να προστεθούν αξιοποιώντας την επιστήμη της ιατρικής και την πρόοδο της τεχνολογίας. Η εν λόγω αξιοποίηση συμβάλλει στην αρτιμέλεια των ατόμων αυτών και την καταπολέμηση διαφόρων μορφών σωματικής αναπηρίας (Balsamo, 2004).

Συν τοις άλλοις, όπως επισημάνθηκε από τους Pitts (2003) και Hogle (2005), η δυνατότητα του εκάστοτε ατόμου στην απόκτηση πρόσβασης για αξιοποίηση της επιστήμης της ιατρικής, της αισθητικής χειρουργικής και της προηγμένης τεχνολογίας, μπορεί να διαφοροποιείται μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών δομών και νορμών. Η διαφοροποίηση αυτή έγκειται τόσο στον εκάστοτε τρόπο διαβίωσης των μελών συγκεκριμένων κοινωνιών, αλλά και στην οικονομική επιφάνεια των ανθρώπων, σε ατομικό επίπεδο, αλλά και την οικονομική ανάπτυξη συγκεκριμένων κοινωνικών πλαισίων στα οποία οι άνθρωποι υπάγονται και βιώνουν. Επί παραδείγματι, στις υπανάπτυκτες κοινωνίες δεν είναι εφικτή η αξιοποίηση της αισθητικής χειρουργικής, εφόσον δεν υφίσταται η οικονομική δυνατότητα, ούτε από πλευράς κοινωνίας προκειμένου να υποστηριχθούν τέτοιου είδους ιατρικές παρεμβάσεις,

αλλά ούτε και τα μέλη των κοινωνιών αυτών διαθέτουν την αντίστοιχη και απαιτούμενη οικονομική ευρωστία ώστε να λάβουν τέτοιου είδους υπηρεσίες.

Ωστόσο, σε περιπτώσεις που είναι εφικτή η πρόσβαση σε παρεμβάσεις της επιστημονικής ιατρικής και της αισθητικής χειρουργικής, όπως επισημάνθηκε από τους Subrahmanyam & Smahel (2011), παρέχεται «συνδιαλλακτική» δυνατότητα, σε πεδία, όπου οι άνθρωποι δύνανται να λειτουργήσουν, προτάσσοντας τις εκδοχές της εξωτερικής εμφάνισης που εκείνοι επιθυμούν. Έτσι, οι άνθρωποι δύνανται να προβούν στην υιοθέτηση καινούργιων ρόλων, καθώς επίσης και να απευθυνθούν σε άλλες ομάδες ανθρώπων ή να βρεθούν σε καταστάσεις, που σε άλλες περιπτώσεις θα ήταν για εκείνους δύσκολα προσεγγίσιμες (Lovlie, 2005). Όμως, επισημαίνεται ότι η προσέγγιση αυτή δεν συνεπάγεται ότι το ανθρώπινο σώμα και η σπουδαιότητα της «σωματοποίησης», ακυρώνονται για τον ίδιο τον άνθρωπο.

3.3 Τεχνολογία και σωματική τέχνη

Στο σημείο αυτό, επεξηγώντας την πρόοδο που έχει λάβει η επιστήμη της ιατρικής και της αισθητικής χειρουργικής, σημαντική είναι η αναφορά στο πεδίο της λεγόμενης «σωματικής τέχνης» (*body art*), το οποίο εμπίπτει στην δυνατότητα παρεμβάσεων και τροποποιήσεων στο ανθρώπινο σώμα (Jones, 1998). Η ιδεολογία γύρω από αυτή την πτυχή της αισθητικής παρέμβασης επί του σώματος, εμπίπτει στο γεγονός της ανέκαθεν διασύνδεσης του ανθρώπινου σώματος με τις «αναπαραστατικές τέχνες», στο βάθος των παρελθόντων ετών (Saunders et al., 2009).

Έτσι, στο πλαίσιο των «σωματικών τεχνών», το ανθρώπινο σώμα συνεχίζει να είναι «πηγή έμπνευσης» και εργαλείο επιτέλεσης και έκφρασης της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ωστόσο, επικρατεί η άποψη ότι ακόμα και ο τρόπος συμμετοχής του ανθρώπινου σώματος στις τέχνες, διαφοροποιείται μεταξύ των διαφόρων εποχών, επιδεικνύοντας την αντίστοιχη προσαρμογή στις εκάστοτε επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες και νόρμες (Saunders et al., 2009).

Επί παραδείγματι, κατά τη διάρκεια της «νεωτερικής εποχής», είναι εμφανής η επιρροή που ασκείται από την πλευρά της προόδου που έχει γνωρίσει ο τομέας της τεχνολογίας και της επιστήμης, ειδικότερα ενόψει του 19^{ου} – 20^{ου} αιώνα, όπου εντοπίστηκαν νέοι και καινοτόμοι τρόποι, που μπορούν να αξιοποιηθούν στην μελέτη και την παρατήρηση

του ανθρώπινου σώματος. Η χρήση της τεχνολογίας για οπτικοποίηση του σώματος ή η χρήση τεχνολογίας για ψηφιακή παρέμβαση στο εξωτερικό του σώματος πλέον είναι συνήθης. Αναγνωρίζεται σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό η έννοια της «υποκειμενικότητας», τη στιγμή κατά την οποία είναι πλέον αποδεκτό ότι το ανθρώπινο σώμα καταλήγει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο ένας άνθρωπος εκλαμβάνει τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις και τις συνθήκες που βιώνει στην καθημερινή του διαβίωση (Maude, 2009).

Προχωρώντας στην «μετανεωτερική εποχή», μεταβάλλεται η πεποίθηση και η στάση των ανθρώπων αναφορικά με το πως προσεγγίζεται το ανθρώπινο σώμα. Αξιοσημείωτη αλλαγή, δε, παρατηρείται στην περίπτωση που καθίσταται αντιληπτό το σώμα των γυναικών, το οποίο συχνά συμμετέχει σε καλλιτεχνικά πονήματα και σε διάφορες μορφές τέχνης, που μέχρι πρότινος περιθωριοποιούνταν ή κατέληγαν να είναι αφανείς (Newman, 2018).

Όπως προαναφέρθηκε, κατά τη διάρκεια των παλαιότερων εποχών, το ανδρικό σώμα πρωτοστατούσε στις τέχνες και τις καλλιτεχνικές εκφάνσεις, καθώς λαμβανόταν υπόψη ως «κανονικό», σε αντίθεση με το γυναικείο σώμα, που λαμβανόταν υπόψη ως μία παραλλαγή του ανδρικού σώματος και θεωρούταν περισσότερο ατελές όταν τίθετο σε σύγκριση με το σώμα των αντρών. Αυτή είναι μία σημαντική αλλαγή που παρατηρείται στο πλαίσιο της «μετανεωτερικής εποχής», όπου το γυναικείο σώμα, ξεκινά να παρουσιάζεται πιο συχνά σε πολύπλευρα και πολυδιάστατα καλλιτεχνικά πονήματα και εκφάνσεις των τεχνών (Newman, 2018). Έτσι, το γυναικείο σώμα παύει να είναι αφανές, όπως συνέβαινε κατά τη διάρκεια του παρελθόντος. Εξειδικεύοντας την εν λόγω ανάλυση, ωστόσο, στο πεδίο της «σωματικής τέχνης», πρόκειται για έναν όρο που εσωκλείει πολυδιάστατες πρακτικές καλλιτεχνικής φύσεως, στο πεδίο των οποίων, το σώμα του εκάστοτε καλλιτέχνη αποτελεί πρωταγωνιστικό μέσο που χρησιμοποιείται από τον ίδιο προκειμένου να εκφράσει την μορφή τέχνης που ασκεί.

Ωστόσο, σε γενικές γραμμές, η αξιοποίηση της τεχνολογίας και της ιατρικής επιστήμης, συμπεριλαμβανομένης της αισθητικής χειρουργικής, παρατηρείται σε ιδιαίτερα αυξημένη συχνότητα, είτε στο πλαίσιο των εφαρμοζόμενων πρακτικών παρεμβάσεων στην εμφάνιση του ανθρώπινου σώματος, είτε στο πλαίσιο της εφαρμογής τεχνικών μέσω των οποίων το ανθρώπινο σώμα καταλήγει να οπτικοποιείται. Αυτό αιτιολογείται στο ότι στο πλαίσιο των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών επικρατεί η πεποίθηση της εξάλειψης των αυστηρών οριοθετήσεων και των δυσλειτουργικών περιορισμών (Strassoldo, 2003).

Μέσω των πρακτικών που εφαρμόζονται στο πεδίο των «σωματικών τεχνών», τα σώματα αντικατοπτρίζονται ως αναπαραστατικά εργαλεία, μέσω των οποίων μπορούν είτε να

αμφισβητηθούν είτε να διερευνηθούν οι κυρίαρχες πτυχές της ατομικής ταυτότητας του εκάστοτε ανθρώπου (Πουρκός, 2017), αλλά και των κοινωνικής φύσεως επικρατουσών νορμών, οι οποίες καταλήγουν να επιβάλλονται από τα κυρίαρχα πολιτισμικά και κοινωνικά πλαίσια της σύγχρονης εποχής (Pitts, 2005). Πρόκειται για ένα βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της σωματικής τέχνης, μέσω του οποίου αυτή καταλήγει να διασυνδέεται με τον «μεταμοντερνισμό», ανεξάρτητα από το αν ορισμένες μορφές της σωματικής τέχνης έχουν ήδη εντοπιστεί σε παλαιότερες εποχές, ακόμα και σε περιόδους που σηματοδοτούνται με την πρωταρχική ανάπτυξη του ανθρώπινου είδους (Jones, 1998).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Θεωρητικές τοποθετήσεις για το σώμα

Αφού προηγουμένως έχει αναλυθεί η στροφή της επιστήμης προς τις Σπουδές του Σώματος, έχει παρουσιαστεί η ιστορική εξέλιξη των θεωριών γύρω από το ανθρώπινο σώμα και έχει θιχτεί το ζήτημα της παρέμβασης της ιατρικής και της τεχνολογίας στο σώμα, στο κεφάλαιο αυτό θα παρατεθούν όσο είναι δυνατόν πιο αναλυτικά οι τοποθετήσεις τεσσάρων μελετητών που συνέβαλαν σημαντικά στην κατανόηση του σώματος. Κλείνοντας, θα γίνει αναφορά και στην φεμινιστική προσέγγιση στο σώμα. Θα αναλυθούν οι θέσεις των Marcel Mauss, Michel Foucault, Pierre Bourdieu και Erving Goffman. Κοινό χαρακτηριστικό και των τεσσάρων είναι ότι συλλαμβάνουν το σώμα ως κοινωνική κατασκευή και όχι σαν δεδομένο από τη φύση απογυμνωμένο από ιστορικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Ο κάθε ένας από αυτούς αναπτύσσει τη δική του προσέγγιση. Ο Mauss είναι εκείνος που πρώτος χρησιμοποιεί τον όρο έξη, τον οποίο ο Bourdieu αργότερα επεκτείνει και εισάγει και τον όρο πολιτισμικό κεφάλαιο. Ο Foucault, ασχολείται με τα πειθήνια σώματα και αναλύει τους τρόπους επιβολής των κανόνων πάνω στο σώμα. Τέλος, ο Goffman καταπιάνεται με το στιγματισμένο και πάσχον σώμα και τους τρόπους που το άτομο προετοιμάζει τον ρόλο του για την κοινωνία. Mauss και Foucault έχουν ως κοινό ότι έχουν κριθεί για το γεγονός ότι δεν δίνουν μεγάλο βάρος στην υποκειμενικότητα του σώματος και το παρουσιάζουν ως έναν τόπο που μόνο δέχεται πιέσεις. Επίσης, ότι δεν λαμβάνουν στις θεωρήσεις τους υπόψιν πιο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως είναι το φύλο και η καταγωγή. Χαρακτηριστικά τα οποία ο Goffman και οι φεμινιστικές προσεγγίσεις λαμβάνουν υπόψιν στην προσέγγισή τους.

4.1 Marcel Mauss: οι τεχνικές του σώματος

Ο Marcel Mauss γεννήθηκε το 1872 και απεβίωσε το έτος 1950. Ήταν μαθητής του Durkheim, καθώς επίσης και ανιψιός του. Ο Durkheim θεωρείται ότι έχει συμβάλει σε σημαντικό βαθμό στη θεμελίωση της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Ο Marcel Mauss θεωρείται κατά κάποιον τρόπο ο συνεχιστής της δημιουργίας του δασκάλου του, ενώ οι δυο τους συνέγραψαν συνεργατικά αρκετά κείμενα τα οποία ήταν συνδεδεμένα με το πεδίο της κοινωνικής ανθρωπολογίας (Durkheim & Mauss, 2001).

4.1.1 Η ολότητα των φαινομένων

Κατά το έτος 1925, ο Mauss προέβη, μαζί με τον Levi-Bruhl και τον Rivet, στην ίδρυση του λεγόμενου «Ινστιτούτου Εθνολογίας του Παρισιού», κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του οποίου διεξήχθησαν αρκετές έρευνες που εμπίπτουν στο επιστημονικό πεδίο της ανθρωπολογίας. Οι περισσότερες εξ αυτών των ερευνών ήταν επικεντρωμένες στην Αφρική. Ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί ότι ο Mauss διαφοροποίησε την στάση του, όσον αφορά το αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών, κάτι που συνέβη στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Πρόκειται για μια χρονική περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας εκλέχθηκε καθηγητής στην έδρα της κοινωνιολογίας του «Κολεγίου της Γαλλίας» (Lévi-Strauss, 2004).

Ο κυριότερος λόγος που συνέβαλε στην αλλαγή πλευσης του Mauss ήταν η επιτακτική ανάγκη τού εκ νέου προσδιορισμού της σχέσης που υπήρχε μεταξύ της ψυχολογίας, της κοινωνίας και της βιολογίας. Ο ίδιος είχε επισημάνει ότι το κεντρικό σημείο απόδοσης προσοχής δεν πρέπει να είναι πλέον το πώς και το πού θα οριοθετούνται αυτές οι τρεις διαφορετικές πτυχές της συμπεριφοράς του ανθρώπου, αλλά ούτε και ο επιμερισμός και η κατηγοριοποίησή τους σε διαφορετικά οντολογικά πλαίσια, τα οποία είναι μεταξύ τους απόλυτα διακριτά (Αστρινάκη κ.ά., 2011). Αντιθέτως, ο Mauss τόνισε την ανάγκη για συνύπαρξη αυτών των τριών διαφορετικών πεδίων καθώς και την προσπάθεια που καταβάλλεται να δοθούν επιστημονικής φύσεως εξηγήσεις στην ανθρώπινη συμπεριφορά και οντολογία (Lévi - Strauss, 2004).

Κατά τη διάρκεια αυτής της υποστήριξης του Mauss, ο Durkheim έχει ήδη ολοκληρώσει την κατοχύρωση, από θεσμικής άποψης, της κοινωνιολογίας, ώστε αυτή να διακρίνεται ως αυτοτελής κλάδος της επιστήμης. Έτσι, επέρχεται η αναγνώριση της κοινωνιολογίας ως ενός επιστημονικού αντικειμένου που έχει οντολογική αυτονομία και τον αυτοτελή δικό του στοχασμό, ο οποίος είναι επιστημονικός (Durkheim & Mauss, 2001). Προκειμένου να καταστεί αυτό εφικτό, κομβική ήταν η συμβολή της λεγόμενης «Κοινωνιολογικής Επετηρίδας» στο πλαίσιο της οποίας αναπτύχθηκε ο ελεύθερος διάλογος και διεξήχθησαν πολλαπλές δημοσιεύσεις ερευνών που εμπίπτουν στο επιστημονικό πεδίο της κοινωνιολογίας (Fournier, 1994).

Στο σημείο αυτό, άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι οι πιο σταθερές προσπάθειες που καταβλήθηκαν προκειμένου να επιτευχθεί το ανώτερο αναφερόμενο εγχείρημα, και οι οποίες διεξήχθησαν στο πλαίσιο της γαλλικής σχολής κοινωνιολογίας, επικέντρωσαν την προσοχή τους στον επαναπροσδιορισμό του πεδίου με το οποίο ασχολείται η επιστήμη της

κοινωνιολογίας. Απότοκος αυτών των προσπαθειών ήταν η απαγκίστρωση της κοινωνιολογίας από την ενασχόληση με αμιγώς κοινωνικές δράσεις, και η επικέντρωσή της στη διερεύνηση γεγονότων που λαμβάνονται υπόψιν ως «ολικά κοινωνικά» (Le Gof & Truong, 2009).

Ωστόσο, από την πλευρά του Mauss ουδέποτε δινόταν συγκεκριμένος ορισμός, που να οδηγεί σε μία στοχευμένη αποσαφήνιση και επεξήγηση των ερευνητικών του εγχειρημάτων και ενεργειών. Οι συνηθέστερες μνείες που ο ίδιος έκανε και οι οποίες αναφέρονταν στον ολικό χαρακτήρα της κοινωνικής φύσεως δραστηριότητας των ανθρώπων, φαίνεται να αποκλίνουν από την κατεύθυνση που ανέδειξε ο Durkheim (Durkheim & Mauss, 2001).

Ο λόγος της διαφοροποίησης αυτής έγκειται στο ότι ο δεύτερος, επιδίωκε τη σαφή απόδοση ορισμού του εκάστοτε αντικειμένου προς διερεύνηση, ώστε να επέρχεται σαφής διατύπωση των μεθοδολογικών κινήσεων στις οποίες ο ίδιος προέβαινε. Κατόπιν, ανέλυε τα αντίστοιχα κοινωνικής φύσεως γεγονότα και τις ανάλογες δράσεις που ενέπιπταν στο πλαίσιο της έρευνάς του, όπως είναι επί παραδείγματι η θρησκεία, η ύπαρξη αυτοκτονικών σκέψεων και τάσεων και λοιπά παρεμφερή γεγονότα. Αντιθέτως, στην περίπτωση του Mauss, οι μεθοδολογικής φύσεως αποσαφηνίσεις δεν ήταν σαφώς διαχωρισμένες από το υπόλοιπο σώμα των κειμένων και των ερευνών του, αλλά περιλαμβάνονταν ως διάσπαρτες αναφορές σε διάφορα σημεία των εν λόγω κειμένων (Durkheim & Mauss, 2001).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τακτικής του Mauss (1979) είναι η μελέτη που δημοσίευσε με τίτλο «Το Δώρο». Στο συγκεκριμένο έργο, υποβάλλεται από την πλευρά του Mauss, η ιδεολογική ανάλυση του κοινωνικού πλαισίου που είναι βασισμένο στην ανταλλαγή (Αστρινάκη κ.ά., 2011). Στο πλαίσιο αυτό διατυπώνεται η άποψη ότι η απόδοση ενός δώρου συνεπάγεται την ύπαρξη ενός ανταλλάγματος. Μάλιστα, ο ίδιος επεσήμανε ότι η διαδικασία ανταλλαγής δώρων είναι υποκινούμενη από μηχανισμούς κοινωνικής φύσεως, στο πλαίσιο των οποίων επέρχεται η γεφύρωση της τιμής του ανθρώπου που προσφέρει το δώρο και αυτού που το παραλαμβάνει (Αστρινάκη κ.ά., 2011). Πρόκειται για την δράση της ανταλλαγής, μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η υπέρβαση των χασμάτων που υπάρχουν μεταξύ του υλικού και του πνευματικού κόσμου του ανθρώπου. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω συμβολικού χαρακτήρα, από την διαδικασία της ανταλλαγής που προ αναλύθηκε.

Όπως ο Mauss χαρακτηριστικά επισήμανε:

«Το αντικείμενο της μελέτης μας λοιπόν, είναι κάτι περισσότερο από μια απλή σειρά θεμάτων [...] Αποτελούν ολότητες, ολοκληρωμένα κοινωνικά συστήματα,

τη λειτουργία των οποίων επιχειρήσαμε να περιγράψουμε. Μελετήσαμε τις κοινωνίες στη δυναμική και τη φυσιολογία τους. Δεν τις περιγράψαμε καθηλωμένες σε στατική ή απολιθωματική κατάσταση [...] Μονό θεωρώντας τες σαν σύνολα μπορέσαμε να επισημάνουμε την ουσία τους, την όλη κίνησή τους και τη ζωντανή, δυναμική τους πλευρά και να συλλάβουμε τη φευγαλέα εκείνη στιγμή που η κοινωνία, ή τα μέλη της, συνειδητοποιούν συναισθηματικά τον εαυτό τους και τη σχέση τους με τους άλλους [...] Τίποτα, κατά τη γνώμη μας, δεν είναι πιο επιτακτικό και γόνιμο από την έρευνα των ολικών αυτών κοινωνικών φαινομένων» (Mauss, 1979: 172-173).

Από την ανωτέρω αναφερόμενη διατύπωση, διαπιστώνεται για ακόμα μια φορά η ασαφής εννοιολογική αποσαφήνιση των μελετώμενων πραγμάτων από την πλευρά του Mauss. Ωστόσο, σημαντική, στο σημείο αυτό, είναι η συμβολή του Codelier (2003), ο οποίος επεσήμανε ότι ο Mauss προβαίνει ορισμένες φορές στην αξιοποίηση διαφορετικής εννοιολογική αποσαφήνιση για την ολότητα του ανθρώπου. Η εν λόγω διαφορετική εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου «ολότητα» υποστηρίζει ότι οποιοδήποτε κοινωνικής φύσεως φαινόμενο διεξάγεται, μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ολικό», λόγω του ότι καθιστά επιτρεπτή την αναπαράσταση αυτής κάθε αυτής της κοινωνίας, μέσω του φαινομένου αυτού, γεγονός το οποίο επιτρέπει την αναπαραγωγή της ως μία «ολότητα».

Από τον Mauss, επιπροσθέτως, κατέστη εκ νέου διαπραγματεύσιμη η έννοια του κοινωνικού καθορισμού. Στο πλαίσιο αυτό, όπως επισημάνθηκε από τον Karsenti για την προσέγγιση του Mauss, «η υποχρεωτικότητα πολύ απέχει από το να έχει τον χοντροκομμένο χαρακτήρα της υπακοής σε ένα θεσμοθετημένο κανόνα, που είναι αντίθετα θεμελιακά μεταβλητός» (Karsenti, 1998: 67). Ο Mauss προέβη στον εντοπισμό τριών βασικών κατηγοριών των υποχρεώσεων, που απορρέουν από την πλευρά του «δώρου», το οποίο προαναφέρθηκε. Η κατηγοριοποίηση αυτή γίνεται κατ' αναλογία με τις επικρατούσες κοινωνικής φύσεως δηλώσεις και είναι η εξής:

Η πρώτη κατηγορία αφορά τον όρο της «προσφοράς», ο οποίος αναφέρεται στην υποχρέωση των ανθρώπων να δίνουν. Η δεύτερη κατηγορία αφορά στην περίπτωση της «αποδοχής», η οποία αναφέρεται στην υποχρέωση των ανθρώπων να δέχονται. Η τρίτη και τελευταία κατηγορία αφορά το θέμα της «ανταπόδοσης», το οποίο αναφέρεται στην υποχρέωση των ανθρώπων να ανταποδίδουν αυτά που δέχονται (Karsenti, 1998). Έτσι, το «δώρο», σύμφωνα με την θεωρία του Mauss, αποκτά μία κυκλικότητα, από την οποία παρουσιάζεται η μεταβαλλόμενη δυναμικότητα των εκάστοτε ισχυουσών περιστάσεων, αναλόγως του σημείου επί του κύκλου που αυτά εντάσσονται. Με αυτό τον τρόπο καθίσταται

επιτρεπτός ο συνυπολογισμός των περιστάσεων όπου ανήκει το καθένα διαφορετικό υποκείμενο. «Έντασσόμενο στους τρεις τρόπους της υποχρέωσης, του να δίνεις, να παίρνεις και να ανταποδίδεις, το υποκείμενο δεν υποτάσσεται άμεσα, αλλά οδηγείται – εξαναγκάζεται; – στο να εκτιμήσει την ιδιαίτερη θέση του στους κόλπους ενός συμπλέγματος» (Karsenti, 1998: 67).

Έτσι επέρχεται εκ νέου η τοποθέτηση της συσχέτισης που υφίσταται μεταξύ του συλλογικού και του ατομικού στοιχείου του ανθρώπου και αναπόφευκτη είναι η διασύνδεση της ψυχολογικής, της κοινωνικής και της σωματικής ανθρώπινης διάστασης. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται στο έργο του Tarot, σε σχετική αναφορά που γίνεται στην τοποθέτηση του Mauss, «τα δάκρυα, τα συναισθήματα, το γέλιο, οι σπασμοί του προσώπου, δεν είναι μόνο φυσικές ή ψυχικές διεργασίες, αλλά και συμβολικές, δηλαδή κοινωνικές εκδηλώσεις» (Tarot, 1999: 647). Με αυτόν τον τρόπο, το ανθρώπινο σώμα τάσσεται στο επίκεντρο της απόδοσης προσοχής της επιστήμης της κοινωνιολογίας και του συνόλου των κοινωνικής φύσεως επιστημών.

Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Mauss (2004) σε διάλεξη στην οποία προέβη στην «Ψυχολογική Εταιρεία του Παρισιού» κατά το έτος 1924:

«Στην πραγματικότητα, στην επιστήμη μας, την Κοινωνιολογία, δεν βρίσκουμε πουθενά ή σχεδόν ποτέ, εκτός από την καθαρή λογοτεχνία, την καθαρή επιστήμη, τον άνθρωπο χωρισμένο σε ικανότητες. Έχουμε να κάνουμε πάντα με το σώμα του, με ολόκληρη τη νοοτροπία του, δεδομένα ταυτόχρονα και μονομιάς. Κατά βάθος, σώμα, ψυχή, κοινωνία, όλα διαπλέκονται εδώ. [...] Είναι αυτά που σκέπτομαι να αποκαλέσω φαινόμενα της ολότητας, όπου συμμετέχουν όχι μόνο η ομάδα, αλλά μέσω αυτής και όλες οι προσωπικότητες, όλα τα άτομα στην ηθική, κοινωνική, νοητική και κυρίως σωματική και υλική τους ακεραιότητα» (Mauss, 2004: 95).

4.1.2 Η τεχνική και η έξη

Όσον αφορά εξειδικευμένα την περίπτωση του ανθρώπινου σώματος, από την πλευρά του Mauss θεωρείται εφικτή η διαμόρφωση μίας θεωρητικής προσέγγισης, η οποία θα περιλαμβάνει τις επιμέρους τεχνικές του ανθρώπινου σώματος, προσδιορίζοντας το πώς τα ανθρώπινα όντα που απαρτίζουν ένα κοινωνικό σύνολο προβαίνουν στην αξιοποίηση του σώματός τους. Από την τοποθέτηση του Mauss για την ανάπτυξη της θεωρίας του, δημιουργείται η προτροπή της περαιτέρω εξέτασης του ανθρώπινου σώματος και της

διερεύνησης του ιστορικού υπόβαθρου του στο πλαίσιο των κοινωνικών δομών. Όπως χαρακτηριστικά επισημάνθηκε από τον Vigarello, ο Mauss ανέφερε ότι «το σώμα δεν διαμεσολαβείται απλά από τα εργαλεία και τον τεχνικό πολιτισμό, αλλά δίνεται στο άτομο ως το πρώτο εργαλείο προς χρήση» (Vigarello, 2012: 136).

Ο Mauss υποστήριξε την απουσία οποιουδήποτε «φυσικού τρόπου» στην περίπτωση των ενηλίκων, ενώ το ανθρώπινο σώμα τους αποτελεί ταυτόχρονα και «φυσικό» αλλά και «τεχνικό» αντικείμενο. Προκειμένου να το υποστηρίξει αυτό ανέφερε ότι:

«Ένα παράδειγμα θα μας κατατοπίσει αμέσως: εμάς τους ψυχολόγους, όπως και τους βιολόγους και τους κοινωνιολόγους. Άλλοτε μας μάθαιναν να κάνουμε καταδύσεις, αφού προηγουμένως είχαμε μάθει κολύμπι. Και όταν μας μάθαιναν να βουτάμε, μας μάθαιναν να κλείνουμε τα μάτια μας και κατόπιν να τα ανοίγουμε μέσα στο νερό. Σήμερα η τεχνική έχει αντιστραφεί, αρχίζουμε την εκμάθηση συνηθίζοντας τα παιδιά να κρατούν τα μάτια τους στη θάλασσα ανοιχτά. Έτσι, προτού ακόμα μάθουν να κολυμπούν, ασκούμε τα παιδιά στο να ελέγξουν κυρίως τα επικίνδυνα, αλλά ενστικτώδη αντανακλαστικά των ματιών, τα εξοικειώνουμε πριν από οτιδήποτε με το νερό, αίρουμε τις φοβίες, δημιουργούμε ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης, επιλέγουμε στάσεις και κινήσεις. Υπάρχει επομένως μια τεχνική της κατάδυσης και μια τεχνική της εκπαίδευσης της κατάδυσης που ανακαλυφθήκαν στις μέρες μου» (Mauss 2004: 189).

Γίνεται φανερό ότι η κίνηση των χεριών, όταν ο άνθρωπος περπατάει, αλλά και η τοποθέτηση των βραχιόνων του, συντελούν μία ευρύτερη ιδιοσυγκρασία κοινωνικής φύσεως. Δεν διαδραματίζουν μόνο το ρόλο των ατομικών και ψυχικών μηχανισμών, που κινητοποιούν την ανθρώπινη δράση και συμπεριφορά. Έτσι, ο ίδιος επισημαίνει ότι μελέτες και έρευνες που επικεντρώνονται στην κίνηση των μελών του σώματος του ανθρώπου δεν πρέπει να περιορίζονται μόνο στην φαινομενολογική και εξωτερική τεχνική διάσταση των μελών του σώματος, καθώς η κίνηση και η δράση τους, αποτελούν απόρροιες ακόμα και του ψυχισμού ενός ανθρώπου. Επιπροσθέτως, στο πλαίσιο της εν λόγω τοποθέτησής του, ο Mauss χρησιμοποίησε και τον όρο της λεγόμενης «έξης». Πρόκειται για έναν όρο ο οποίος διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανάπτυξη της θεωρίας του Bourdieu (1980). Ο Mauss (2004), ειδικά για τον όρο της «έξης» επεσήμανε τα εξής: «Για πολλά λοιπόν χρόνια με απασχολούσε η ιδέα αυτή περί της κοινωνικής φύσης του habitus (έξης). [...] Αυτές οι συνήθειες ποικίλουν ουχί μόνο σε σχέση με τα άτομα και τις μιμήσεις τους, αλλά κυρίως σε σχέση με την κοινωνία, την εκπαίδευση, την κοσμιότητα και τη μόδα, το κύρος. [...] Και κατέληξα στο συμπέρασμα ότι δεν μπορούμε να έχουμε μια σαφή άποψη για όλα αυτά τα γεγονότα της βιάδισης, της κολύμβησης, κ.ο.κ., εάν δεν εισάγουμε μια τριπλή θεώρηση στη

θέση της μονοδιάστατης θεώρησης. [...] Αναγκαία είναι η τριπλή θεώρηση, η θεώρηση του ολικού ανθρώπου» (Mauss, 2004: 193).

Επίσης, ο Mauss θεώρησε ότι πρέπει να γίνει κατηγοριοποίηση των τεχνικών που διαθέτει το ανθρώπινο σώμα, λαμβάνοντας υπόψιν διάφορα αξιολογικά κριτήρια, όπως είναι επί παραδείγματι κριτήρια φυλετικής και ηλικιακής βάσης, αλλά και κριτήρια που στηρίζονται στην αποδοτικότητα του εκάστοτε σώματος. Αν και η μελέτη στην οποία προέβη ο Mauss για το ανθρώπινο σώμα δεν εμβάθυνε σε πολύ μεγάλο βαθμό, σε γενικές γραμμές, μπορεί να υποστηριχθεί η άποψη της ευθυγράμμισης της τοποθέτησής του με τα υποστηριζόμενα από τον Elias (1990, 1997), καθώς και εκείνος υποστήριξε τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζει για την περίπτωση των κοινωνικών επιστημών η λεπτομερής περιγραφή των καθημερινών και λεπτομερών κινήσεων του ανθρώπου, όπως είναι ο τρόπος με τον οποίο κάποιος χρησιμοποιεί διάφορα τεχνικά αντικείμενα, ο τρόπος με τον οποίο κάθεται, στέκεται ή περπατάει, αλλά και η μελέτη των τεχνικών που αναπτύσσονται από διάφορους πολιτισμούς και οι οποίες εμβαθύνουν στην υποβοήθηση της χαλάρωσης του ανθρώπινου σώματος και πνεύματος. Αμφότεροι οι θεωρητικοί, όταν επικεντρώθηκαν στην περίπτωση του ανθρώπινου σώματος συμφώνησαν στο σύνολό τους ότι οι έξεις του ατόμου στην καθημερινή ζωή αποτελούν τις τεχνικές του σώματος, μέσω των οποίων ο άνθρωπος συνδέεται τελικά με το σώμα του και δομεί τον εαυτό του.

Γενικότερα, οι παρατηρήσεις στις οποίες καταλήγει ο Mauss στην προσπάθειά του να αναπτύξει ένα θεωρητικό πλαίσιο γύρω από το ανθρώπινο σώμα, είναι οι εξής τρεις:

Πρώτον, υποστηρίζει ότι η σχέση του ανθρώπου με το σώμα του συνοδεύεται από αυξημένα επίπεδα σπουδαιότητας, ενώ παράλληλα, πρόκειται για ένα φαινόμενο που έχει «ολικό» χαρακτήρα. Η παρατήρηση αυτή εξάγεται από την σαφή τοποθέτηση του Mauss, σύμφωνα με την οποία «Αυτό που προκύπτει σαφέστατα [...] είναι ότι σε όλες τις περιπτώσεις βρισκόμαστε μπροστά σε φυσιο – ψυχο - κοινωνιολογικές συναρμογές μιας σειράς πράξεων. Οι πράξεις αυτές είναι λίγο - πολύ συνήθεις και λίγο - πολύ παλιές στη ζωή του ατόμου και στην ιστορία της κοινωνίας» (Mauss, 2004: 217).

Δεύτερον, ο Mauss κατέληξε στο συμπέρασμα ότι πρωταγωνιστικός ρόλος διαδραματίζεται αφενός από την κοινωνική εξουσία και αφετέρου από την κοινωνική ιεραρχία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι εν λόγω προσδιοριστικοί παράγοντες είναι οι μοναδικοί που ασκούν επιρροή στην διαμόρφωση του ανθρώπινου σώματος, μέσα από το πρίσμα της κοινωνίας. Αυτή η τοποθέτηση αποδεικνύεται από την χαρακτηριστική του

αναφορά στο ότι «Ένας από τους λόγους για τους οποίους οι σειρές αυτές των πράξεων μπορούν να συναρθρωθούν ευκολότερα στο άτομο, είναι ακριβώς ότι συναρθρώνονται από και για χάρη της κοινωνικής εξουσίας» (Mauss, 2004: 217).

Τρίτον, μία σημαντική παρατήρηση στην οποία κατέληξε ο Mauss (2004) είναι ότι η ψυχολογική διάσταση του ανθρώπου διαδραματίζει τον ρόλο του κινητήριου μοχλού. Η ψυχολογική κατάσταση, ως κίνητρο, δείχνει δηλαδή να υστερεί οντολογικά όταν τίθεται σε λεπτομερή σύγκριση με τη βιολογική διάσταση. Δηλαδή, στην εξέταση των ολικών φαινομένων, ο Mauss καταλήγει στο ότι η ψυχολογική, βιολογική και κοινωνική διάσταση του ανθρώπου δεν χαρακτηρίζονται από την ίδια βαρύτητα.

Η πρωτοτυπία της θεωρητικής ανάλυσης του Mauss γύρω από το ανθρώπινο σώμα, έγκειται στη διαφοροποίηση του από την κλασική προσέγγιση, την οποία ωστόσο δεν απέρριψε. Από την απόκλιση του από αυτήν, όμως, προέβη στην ανάπτυξη του διαφορετικού χαρακτήρα που έχει το ανθρώπινο σώμα υπό κοινωνικό πρίσμα, γεγονός το οποίο εξαρτάται από την εικόνα που έχει το ίδιο το άτομο, για τον τρόπο με τον οποίο αυτό είναι τοποθετημένο στο κοινωνικό σύνολο που ανήκει. Πρόκειται για μία θεωρητική τοποθέτηση, η οποία προσομοιάζει με την «διακυβέρνηση του εαυτού», η οποία αναπτύχθηκε από τον Foucault (1989, 1992). Επίσης, στη θεωρητική προσέγγιση στην οποία προέβη ο Mauss, κομβικό ρόλο διαδραματίζει ο κλάδος της ψυχολογίας, με τον οποίο ο Mauss είχε στενή συνάφεια και χρησιμοποιώντας τον, κατέβαλε προσπάθεια για γεφύρωση του χάσματος μεταξύ της «εσωτερικής» και «εξωτερικής» διάστασης του ανθρώπινου σώματος (Vigarello, 2007).

4.2 Michael Foucault: τα πειθήνια σώματα

Η θεωρητική προσέγγιση η οποία διατυπώθηκε από τον Foucault και η οποία επικεντρώθηκε στο ανθρώπινο σώμα, επέδρασε σε σημαντικό βαθμό στο ευρύτερο πεδίο στο οποίο κυμαίνεται η κοινωνιολογία του σώματος, αλλά και σε γενικότερο πλαίσιο, στο σύνολο των ανθρωπιστικής και κοινωνικής φύσεως επιστημών (Αθανασίου, 2007). Ωστόσο, η κριτική που ασκείται στην θεωρητική τοποθέτηση του Foucault επί του ανθρώπινου σώματος, υποστηρίζει το ότι δεν κατάφερε να οδηγήσει στην διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου θεωρητικού πλαισίου (Cregan, 2006; Μακρυγιώτη, 2004).

Αναλυτικότερα, στην προσέγγιση του Foucault διενεργήθηκε προσπάθεια κατανόησης και μελέτης του ανθρώπινου σώματος, στο πλαίσιο της οποίας κρίθηκε αναγκαία η

προγενέστερη μελέτη του συνόλου των επιστημονικών προσδιοριστικών παραγόντων που είναι συνυφασμένοι με το ανθρώπινο σώμα, καθώς επίσης και του συνόλου των κοινωνικής και πολιτικής φύσεως προεκτάσεων που αυτό ενέχει (Αθανασίου, 2007).

4.2.1 Εξουσιαστικές δομές στο ανθρώπινο σώμα

Αρχικά, από τον Foucault ολοκληρώθηκαν μελετητικά και ερευνητικά έργα, επίκεντρο των οποίων ήταν ο τρόπος με τον οποίο το ανθρώπινο σώμα προσεγγίστηκε επιστημονικά από την πλευρά της ιατρικής. Ο ίδιος διατύπωσε την άποψη ότι η διαμόρφωση ιδεών που είναι συνυφασμένες με το ζωντανό ανθρώπινο σώμα, δεν μπορεί να μη λαμβάνουν υπόψη το νεκρό ανθρώπινο σώμα, που εμπίπτει στο πλαίσιο του ερευνητικού και μελετητικού πεδίου της ανατομίας (Αθανασίου, 2007). Η συγκεκριμένη προσέγγιση άσκησε επιρροή στη διαμόρφωση του θεωρητικού υποβάθρου του Foucault, αναφορικά με τη σημασιολογία του να ζει ο άνθρωπος στο σώμα του, αλλά και ως προς το ζήτημα της εννοιολογικής αποσαφήνισης του ανθρώπινου σώματος (Cregan, 2006).

Συν τοις άλλοις, στο θεωρητικό υπόβαθρο που αναπτύχθηκε από τον Foucault (2003), έγινε σαφής αναφορά στον όρο του «ιατρικού βλέμματος». Ο όρος αυτός είναι συνυφασμένος με την επιτέλεση πρακτικών διαγνωστικής φύσεως, στις οποίες εσωκλείονται ζητήματα μελέτης των ανθρώπινων σωμάτων των ασθενών και των συμπτωμάτων που αυτά εμφανίζουν.

Ο τρόπος διενέργειας των εν λόγω αναφερόμενων πρακτικών επιτάσσει την αναγκαιότητα του διαχωρισμού του ρόλου των ιατρών από το ρόλο που καταλήγουν να διαδραματίζουν οι ασθενείς τους, τη στιγμή κατά την οποία το ιατρικό προσωπικό έχει εξουσία επί των ασθενών, λόγω του ότι διαδραματίζει το ρόλο του «φορέα της γνώσης», ενώ ο ασθενής, ταυτόχρονα, διαδραματίζει τον υποβαθμισμένο ρόλο του «αντικειμένου» και του «πειθήνιου σώματος» (Αθανασίου, 2007: 90). Έτσι, ο ρόλος των ιατρών είναι ιεραρχικά ανώτερος από το ρόλο των ασθενών, οι οποίοι βρίσκονται υπό την εξουσία των πρώτων (Peerson, 1995).

Άμεση απότοκος της ανωτέρω αναφερόμενης σκέψης είναι το ότι η επιστήμη της ιατρικής έχει την εξουσία του καθορισμού των επιμέρους στάσεων προς το ανθρώπινο σώμα. Καθορίζοντας τις στάσεις που διατηρούνται απέναντι στο ανθρώπινο σώμα, μπορούν να παραβλεφθούν υποκειμενικής διάστασης εμπειρίες, καθώς επίσης και η εξατομίκευση και η διαφοροποίηση του κάθε ανθρώπου. Επιπροσθέτως, η ανωτέρω αναφερόμενη διαδικασία δεν

είναι αυστηρά οριοθετημένη μόνο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις ανθρώπων, αλλά μπορεί να καταστεί εφαρμόσιμη ακόμα και στην περίπτωση ομάδων ατόμων ή μαζικών πληθυσμών (Αλεξιάς, 2003).

Ο Foucault (1989), συγγράφοντας το έργο *Επιτήρηση και Τιμωρία – Η γέννηση της φυλακής*, επικεντρώθηκε στη διασύνδεση της εξουσίας με το ανθρώπινο σώμα. Η θεωρητική του προσέγγιση ξεκίνησε από την ανάλυση φαινομένων, όπως είναι οι δημόσιες εκτελέσεις ανθρώπων, καθώς επίσης και οι βασανισμοί των ανθρωπίνων σωμάτων. Επιχείρησε να επεξηγήσει τον σκοπό που μπορεί να κρυβόταν πίσω από τέτοιου είδους ενέργειες, προκειμένου να καταστεί εφικτή η άσκηση ελέγχου σε κοινωνικό επίπεδο.

Προκειμένου να δώσει απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, ξεκίνησε την ανάλυση «νεωτερικών συστημάτων». Στα συστήματα αυτά το ανθρώπινο σώμα δεν διαδραματίζει το ρόλο του αποδέκτη βασανιστικών ποινών, αλλά είναι αρκετά συνυφασμένο με την έννοια και την απόδοση της τιμωρίας. Επεξηγηματικά, στο πλαίσιο των «νεωτερικών συστημάτων», το ανθρώπινο σώμα δεν είναι αποδέκτης βασανισμών, αλλά μπορεί να συνυπάρχει με ρυθμιστικούς και ελεγκτικούς μηχανισμούς. Έτσι επέρχεται η μετατροπή του σε «πειθήνιο» (Foucault, 1989).

Το ανθρώπινο σώμα, έτσι, μπορεί να πειθαρχήσει μέσα από οριοθετήσεις και συγκεκριμένες ρυθμίσεις, οι οποίες περιορίζουν τις κινήσεις και τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος, και ως εκ τούτου το ανθρώπινο σώμα, αλληλοεπιδρά με τον χώρο - χρόνο (Αθανασίου, 2007). Περιβάλλοντα, όπως είναι η φυλακή, το σχολείο, οι νοσοκομειακές μονάδες, καθώς επίσης και οι στρατιωτικές μονάδες, δύνανται να διευκολύνουν την άσκηση ελέγχου και το μετασχηματισμό της κίνησης και της οριοθέτησης του ανθρώπου και του σώματός του, οργανώνοντας συγκεκριμένες επιτρεπτές συμπεριφορές και δράσεις στον εκάστοτε υπαρκτό χώρο, επιβάλλοντας συγκεκριμένους νόμους και κανονισμούς (Foucault, 1989).

Προκειμένου ο ανωτέρω αναφερόμενος έλεγχος να στεφθεί με επιτυχία, επιτακτική ανάγκη είναι η επιτήρηση των ανθρώπων και η αξιολόγηση της συμπεριφοράς και των επιμέρους ενεργειών στις οποίες αυτοί προβαίνουν. Η εν λόγω αξιολογική διαδικασία, μάλιστα, γίνεται κατόπιν σύγκρισης των επικρατούσων συμπεριφορών των ανθρώπων με τις εκάστοτε επικρατούσες νόρμες, αλλά και με τα ισχύοντα κανονιστικά και νομοθετικά πλαίσια που διέπουν τα διαφορετικά περιβάλλοντα με τα οποία οι άνθρωποι αλληλοεπιδρούν. Έτσι, υποστηρίζεται ότι το πλέον αποτελεσματικότερο μέσο πειθαρχίας του ανθρώπου, και ως εκ

τούτου του ανθρώπινου σώματος, είναι εκείνο, στο οποίο ο άνθρωπος είναι διαρκώς ορατός και επιτηρούμενος, έτσι ώστε να αισθάνεται την άσκηση ελέγχου (Foucault, 1989).

Με τον τρόπο αυτόν, επέρχεται η διασφάλιση της αδιάκοπης εξουσίας, ακόμα και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η άσκηση ελέγχου επί της συμπεριφοράς και δράσης του ανθρώπου διακόπτεται περιστασιακά (McLaren, 2002). Αναπτύσσεται, στο σημείο αυτό, η έννοια της «αυτοεπιτήρησης», η λειτουργία της οποίας είναι ευθυγραμμισμένη με την παραπάνω περιγραφόμενη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ ιατρού και ασθενούς, ως προς την εξέταση και μελέτη του ανθρώπινου σώματος, και συνθέτει ένα εκ των πλέον κυρίαρχων εργαλείων των κοινωνικών δομών και των υφιστάμενων μηχανισμών, μέσω των οποίων ασκείται και επιβάλλεται η λεγόμενη «κανονικοποίηση» (Cregan, 2006).

Ο Foucault, σε γενικές γραμμές, μέσα από τη θεωρητική του προσέγγιση, ανέλυσε τις σχέσεις σύνδεσης μεταξύ των εξουσιαστικών δομών και του ανθρώπινου σώματος, τοποθετώντας τες σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Όπως αναφέρει η Cregan (2006), αναφορικά με την προσέγγιση του Foucault στο ανθρώπινο σώμα, η σημαντικότερη έννοια που ο ίδιος ανέπτυξε είναι η «πειθήνια» διάσταση αυτού (Αθανασίου, 2007), σύμφωνα με την οποία επέρχεται η τροποποίηση του ανθρώπινου σώματος, η μετάπλαση και εν συνεχεία, ακολουθεί η λειτουργία του με την πρόφαση της «φυσικότητας», ενώ στην πραγματικότητα επιβεβαιώνεται η παρουσία κοινωνικής φύσεως κανόνων, οι οποίοι δεν είναι άμεσα εμφανείς, αλλά εσωτερικευμένοι (Blackman, 2008).

Αυτό είναι και το κύριο σημείο που υποκρύπτεται πίσω από τις θεωρητικές ιδέες που αναπτύχθηκαν από τον Foucault για το σώμα, συνοδευόμενο από το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει η επιστημονική διάσταση, όταν το σώμα συμμετέχει στις ανωτέρω αναφερόμενες διαδικασίες. Συν τοις άλλοις, στο θεωρητικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε από τον Foucault, εξίσου σημαντική είναι και η διατύπωση των αποτελεσμάτων που προκύπτουν από την άσκηση αυτοελέγχου επί του ανθρώπινου σώματος, η οποία διακρίνεται από το θεωρητικό πλαίσιο που ο ίδιος ανέπτυξε και αφορά την περίπτωση των επιβαλλόμενων κοινωνικών κανόνων άσκησης ελέγχου πάνω στο ανθρώπινο σώμα, η οποία προαναλύθηκε (Burkitt, 1999).

Πρόκειται για δύο βασικές ιδέες που επικεντρώνονται στην ανάπτυξη του ανθρώπινου σώματος οι οποίες επέδρασαν σε σημαντικό βαθμό στις ακόλουθες θεωρητικές προσεγγίσεις γύρω από το ανθρώπινο σώμα ενώ, περαιτέρω αξιοποίηση αυτών επήλθε από το φεμινιστικό κίνημα (McLaren, 2002). Μέσω της ανάπτυξης του θεωρητικού πλαισίου, ο Foucault

συνέβαλε σε σημαντικό βαθμό αφενός την κατανόηση και αφετέρου στην αύξηση της αναγνωσιμότητας των διεργασιών που είναι συνυφασμένες με το ανθρώπινο σώμα και τον έλεγχο επί αυτού, αλλά απέτυχε στην απόδοση συγκεκριμένων προτάσεων που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν σε κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο γύρω από το ζήτημα της αντιμετώπισης του ανθρώπινου σώματος (McNay, 1999).

4.2.2 Κριτική στις θέσεις του Foucault

Η κριτική που ασκήθηκε στο θεωρητικό υπόβαθρο που αναπτύχθηκε από τον Foucault έγκειται στο ότι «η αδιαφοροποίητη επίδειξη αρνητισμού απέναντι σε όλους, συλλήβδην, τους κυρίαρχους επιστημονικούς λόγους, μοιάζει να είναι εξίσου αδιέξοδη και αναποτελεσματική, ενδεχομένως έως και επικίνδυνη, όταν πρόκειται για τομείς όπως η ιατρική» (Cregan, 2006: 58).

Ο Shilling (2003) προχώρησε στην άσκηση μίας ακόμα κριτικής στη θεωρητική προσέγγιση στην οποία προέβη ο Foucault γύρω από το πεδίο του ανθρώπινου σώματος. Η κριτική αυτή αφορά το γεγονός ότι η θεωρητική προσέγγιση του Foucault προβαίνει στην πραγμάτευση των αποτελεσμάτων που έχουν αφενός η κοινωνική και αφετέρου η επιστημονική προσέγγιση επί του ανθρώπινου σώματος, χωρίς να συνυπολογίζεται η υποκειμενική διάσταση του σώματος. Επιπλέον, θεωρείται ότι ο Foucault προβαίνει στην παρουσίαση του ανθρώπινου σώματος ως «σταθερά και διαχρονικά πρόσφορου για διαμόρφωση και νοηματοδότηση από έξωθεν επιρροές» (Shilling, 2003: 157). Ο Shilling (2003) τεκμηριώνει αυτήν την κριτική του στο ότι, μέσα από τη θεωρητική του τοποθέτηση, ο Foucault δείχνει ότι επί του πρακτέου δεν λαμβάνει υπόψη ότι η ιστορία δεν αποτελεί μία αδιάλειπτη συνέχεια, και ότι δεν θεωρούνται όλα τα ιστορικά υπόβαθρα ευνοϊκά για τον επαναπροσδιορισμό και το σχηματισμό συγκεκριμένης εικόνας για το ανθρώπινο σώμα, ως ενός αντικειμένου κοινωνικής κατασκευής.

Επίσης, ο Turner (2008), ο οποίος επίσης άσκησε κριτική στην θεωρητική προσέγγιση του Michel Foucault γύρω από το ανθρώπινο σώμα, επεσήμανε ότι στο εν λόγω θεωρητικό υπόβαθρο που αναπτύχθηκε, μπορεί να λαμβάνονται υπόψη οι επιδράσεις που ασκούνται στο ανθρώπινο σώμα από τις κοινωνικές και κανονιστικές δομές και την άσκηση εξουσίας, αλλά δεν έχουν ληφθεί υπόψη οι αντιδράσεις αυτού καθ' αυτού του ανθρώπινου σώματος απέναντι στις ανωτέρω αναφερόμενες δυνάμεις που προσπαθούν να το εξουσιάζουν, να το ελέγχουν, να το επιτηρούν και να το οριοθετούν. Αυτό σημαίνει ότι, λαμβάνοντας υπόψη την

συγκεκριμένη κριτική, η θεωρητική ανάπτυξη στην οποία προέβη ο Foucault για το ανθρώπινο σώμα είναι μονοδιάστατη, γεγονός με το οποίο ευθυγραμμίζεται και η κριτική του Crossley (2006). Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για μία ντετερμινιστική θεωρητική προσέγγιση, η οποία βέβαια δεν έχει βιολογική αλλά περισσότερο κοινωνική διάσταση (Cregan, 2006).

4.3 Pierre Bourdieu: η σωματική έξη

Ο Bourdieu, μέσα από τη θεωρητική του προσέγγιση για το ανθρώπινο σώμα, επεκτάθηκε πέρα από τη διερεύνηση των κοινωνικής φύσεως επιδράσεων πάνω σε αυτό. Προέβη στην διερεύνηση της επίδρασης του ανθρώπινου σώματος πάνω σε κοινωνικά ζητήματα, όπως είναι επί παραδείγματι η τοποθέτηση των ανθρώπων, και ως εκ τούτου των ανθρωπίνων σωμάτων, στα εκάστοτε υφιστάμενα κοινωνικά σύνολα (Bourdieu, 1984). Επιχείρησε να ερευνήσει την αμφίδρομη σχέση μεταξύ κοινωνικών συνθηκών/νορμών και του ανθρώπινου σώματος.

Από την θεωρητική ανάπτυξη του Bourdieu αναδείχτηκε αφενός η σπουδαιότητα της λεγόμενης «σωματοποίησης» (*embodiment*) και αφετέρου ο συμβολικός ρόλος που διαδραματίζει το ανθρώπινο σώμα στην απόδοση κοινωνικών συνθηκών και αναπαραγωγή αυτών (Crossley, 2001; Shilling, 2003). Σε γενικές γραμμές, από την πλευρά του Bourdieu, το ανθρώπινο σώμα εκλαμβάνεται ως ένα «ατελές» αντικείμενο και ο ίδιος καταλήγει στην θεώρηση ότι το σώμα αποτελεί υποκείμενο αέναης διαμόρφωσης.

Στο σώμα, για τον Bourdieu, εντοπίζεται η παρουσία πολλών κοινωνικής φύσεως παραγόντων, όπως είναι επί παραδείγματι η ιεραρχία ενός ανθρώπου στο κοινωνικό σύνολο στο οποίο υπάγεται. Έτσι, το ανθρώπινο σώμα αποτελεί την αντανάκλαση των επικρατουσών κοινωνικής φύσεως συνθηκών, οι οποίες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του, ενώ παράλληλα διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην επίτευξη της αναπαραγωγής των εν λόγω υφιστάμενων κοινωνικών συνθηκών (Shilling, 2003).

4.3.1 Η έξη

Όπως συνέβη με τη θεωρητική ανάπτυξη στην οποία προέβη ο Mauss, έτσι και ο Bourdieu έκανε μνεία στους όρους της «έξης» και της «σωματοποίησης». Μάλιστα, από την πλευρά του Bourdieu, οι ανωτέρω αναφερόμενες έννοιες προσεγγίστηκαν με ποικίλους τρόπους. Το

ουσιαστικό περιεχόμενο τους, όμως, αφορά «την παρουσία εσωτερικευμένων δομών και προκαθορισμένων τάσεων, που θέτουν τις προδιαγραφές για την κοινωνική συμπεριφορά του ατόμου» (Throope & Murphy, 2002: 41).

Μέσα από την έννοια της «έξης», σύμφωνα με την τοποθέτηση του Bourdieu, διαμορφώνεται το ευρύτερο πεδίο, μέσω του οποίου οι άνθρωποι καταλήγουν στην απόκτηση της δικής τους αυτοτελούς ταυτότητας και των επιμέρους εξατομικευμένων χαρακτηριστικών στοιχείων, μέσω των οποίων διακρίνονται από τα υπόλοιπα ανθρώπινα όντα (Πουρκός, 2017). Η συγκεκριμένη έννοια εσωκλείει και την παρουσία σχεσιακών δικτύων, μέσω των οποίων ο άνθρωπος καταλήγει στην προοδευτική ατομική του διαμόρφωση και στην παρουσία των δικών του προσωπικών επιτευγμάτων, δίχως να λαμβάνεται υπόψιν ο τρόπος με τον οποίο αναδύονται όλα αυτά τα στοιχεία (Cregan, 2006).

Η έξη, λοιπόν, είναι το αποτέλεσμα της προσωπικής ιστορίας του ατόμου και δεν παύει ποτέ να διαμορφώνεται και να μεταλλάσσεται. Δεν είναι μια στατική, αλλά δυναμική διαδικασία που συμβαίνει καθημερινά. Επίσης, η έξη, έχει σημαντική επίδραση στον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος καταλήγει να εκλαμβάνει τις συνθήκες που επικρατούν γύρω του, καθώς επίσης και στον τρόπο με τον οποίο επιλέγει να ανταποκρίνεται και να τοποθετεί τον εαυτό του εντός αυτών (Bojorquez & Unikel, 2012).

Αυτό που υποστηρίζεται από τον Pierre Bourdieu, και το οποίο επίσης αφορά την έννοια της «έξης», έγκειται στο ότι κάθε κοινωνική δομή διαθέτει τη δική της διακριτή «έξη», γεγονός το οποίο ασκεί σημαντική επιρροή στη συμπεριφορά που καταλήγουν να εξωτερικεύουν και να επιδεικνύουν τα μέλη της. Μάλιστα, όταν η ανάλυση εξειδικεύεται στο ανθρώπινο σώμα, σύμφωνα με τη διατύπωση του Bourdieu, δεν πρέπει να παραβλέπεται η παρουσία συγκεκριμένων προτύπων που είναι άρρηκτα συνυφασμένα με την παρουσία του ανθρώπινου σώματος και τα οποία ποικίλουν μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών δομών (Bojorquez & Unikel, 2012).

Άλλωστε, η έννοια της «έξης» δεν είναι περιοριστική και αυστηρά οριοθετημένη στο κάθε μέλος της κοινωνίας ξεχωριστά, αλλά προσαρμόζεται ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο είναι διαμορφωμένες οι δομές της κάθε κοινωνίας, προβαίνοντας είτε στην ενίσχυση είτε στην καταστολή συγκεκριμένων συμπεριφορικών προτύπων, μέσα από τα οποία επιτυγχάνεται η εξυπηρέτηση της επίτευξης των εκάστοτε κοινωνικών στόχων (McNay, 1999).

Η «έξη», όμως, μπορεί να διαμορφωθεί από την πλευρά των ανθρώπων, αλλά την ίδια στιγμή, οι άνθρωποι δεν σταματούν να αποτελούν τα παράγωγα της «έξης» την οποία υποστηρίζουν. Αυτό καθαυτό το ανθρώπινο σώμα διαδραματίζει τον ρόλο του εργαλείου για την υλοποίηση της εκάστοτε «έξης». Προκειμένου να καταστεί αυτή η τοποθέτηση περισσότερο αντιληπτή, επισημαίνεται ότι ο τρόπος με τον οποίο ένας άνθρωπος επιλέγει να κινεί το σώμα του, ο τρόπος με τον οποίο επιλέγει να ντύνεται, αλλά και οι χώροι στους οποίους επιλέγει να παρευρίσκεται, καθώς επίσης και η συμπεριφορά που επιδεικνύει όταν βρίσκεται στους συγκεκριμένους χώρους, είναι στοιχεία που καταλήγουν να διαφοροποιούν εν τέλει την ανθρώπινη συμπεριφορά και την προσαρμογή του ανθρώπινου σώματος σε αυτή (Bourdieu, 1990).

Επί παραδείγματι, με διαφορετικό τρόπο κινείται, ντύνεται και συμπεριφέρεται ένας άνθρωπος όταν βρίσκεται σε ιδιωτικό χώρο, όπως παραδείγματος χάριν στο χώρο της οικίας του, και διαφορετικά θα καταλήξει να κινείται, να ντύνεται και να συμπεριφέρεται όταν βρίσκεται σε δημόσιο χώρο. Ακόμα, η συμπεριφορά, η κίνηση και η ενδυμασία ενός ανθρώπου στους δημόσιους χώρους, εξαρτάται και από το είδος του εκάστοτε χώρου στον οποίο το άτομο βρίσκεται. Με διαφορετικό τρόπο θα κινηθεί και θα συμπεριφερθεί, ένα άτομο όταν βρίσκεται στον δημόσιο χώρο ενός γυμναστηρίου και με διαφορετικό τρόπο θα κινηθεί και θα συμπεριφερθεί όταν βρίσκεται στον δημόσιο χώρο ενός πολυτελούς εστιατορίου.

Σε κάθε περίπτωση, η κίνηση, η ενδυμασία και η συμπεριφορά ενός ανθρώπου αποτελούν στοιχεία μέσα από τα οποία αντανακλώνται οι δομές που το άτομο καταλήγει να υιοθετεί και τελικά να εσωτερικεύει, ήδη κατά την στιγμή της γέννησής του, αλλά και κατά τη διάρκεια της μετέπειτα ζωής του, δίχως να αποκτά αντιληπτή επίγνωση των συμπεριφορών αυτών, στις οποίες προβαίνει στην καθημερινότητα του (Bourdieu, 1990). Με αυτήν την τοποθέτηση, ο Bourdieu καταλήγει να επισημαίνει το γεγονός ότι οι συμπεριφορικές νόρμες και ο τρόπος με τον οποίο το άτομο συμπεριφέρεται και προσαρμόζει το σώμα του στις κοινωνικές δομές στις οποίες υπάγεται, είναι καταχωρημένες στο υποσυνείδητό του και δεν συμβαίνουν ασυνείδητα.

Ο Thompson (1991) επιχείρησε την εννοιολογική επεξήγηση της «έξης», ερμηνεύοντας την από τη θεωρητική προσέγγιση του Bourdieu. Έτσι, θεωρεί ότι ο όρος «έξη» είναι συνυφασμένος με τον προκαθορισμένο και σταθερό τρόπο, μέσω του οποίου το ανθρώπινο σώμα εμφανίζει την τάση να λειτουργεί και να τοποθετείται στο κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο υπάγεται. Έτσι, είναι εμφανής η συμπερίληψη των εννοιών που

συνάδουν με κοινωνικά πρότυπα και συνήθειες, συνυφασμένες με το ανθρώπινο σώμα, στην τάση ερμηνείας και επεξήγησης της έννοιας της «έξης». Χαρακτηριστικά παραδείγματα, είναι συνήθειες που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο ένας άνθρωπος στέκεται ή περπατάει στον χώρο στον οποίο βρίσκεται ή ακόμα και συνήθειες που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο γελάει, τρώει, μιλάει και διασκεδάζει.

Το σύνολο αυτών των συνηθειών εντυπώνονται στο υποσυνείδητο του ανθρώπου ήδη από τη στιγμή της γέννησής του. Άλλωστε, τα βρέφη έχουν την τάση της μίμησης των στάσεων του σώματος και των κινήσεων των ενηλίκων και των λοιπών ερεθισμάτων που λαμβάνουν από το περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται, δεδομένου ότι τα αντικείμενα και υποκείμενα αυτά βρίσκονται στην κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκει και το ίδιο το βρέφος (Throope & Murphy, 2002).

Έτσι, τα βρέφη και τα παιδιά, από την στιγμή της γέννησής τους, βρίσκονται σε μία διαρκή διαδικασία ασυνείδητης εκπαίδευσης στην επιτέλεση των κινήσεων, των συμπεριφορών και των δράσεων στις οποίες προβαίνουν τα υπόλοιπα μέλη που βρίσκονται στο ίδιο περιβάλλον με αυτά. Άρα, είναι σημαντική η συνεισφορά της λεγόμενης «σωματικής έξης» ως την βάση πάνω στην οποία καλλιεργείται η ταυτότητα του ατόμου που είναι συνυφασμένη με το ανθρώπινο σώμα του (Throope & Murphy, 2002).

Ο Bourdieu (1984), χαρακτηριστικά επεσήμανε ότι η «σωματική έξη» καταλήγει να διαδραματίζει το ρόλο ενός «πρακτικού εργαλείου». Μέσα από την αξιοποίηση αυτού του εργαλείου ο άνθρωπος καταλήγει να δηλώνει και να βιώνει ενεργά την κοινωνική του αξία, όπως ο ίδιος την έχει αντιληφθεί και κατανοήσει.

4.3.2 Πολιτισμικό κεφάλαιο και σώμα

Ο Bourdieu (1986) αναφέρθηκε και στη σύνδεση μεταξύ του κεφαλαίου και του ανθρώπινου σώματος. Έτσι, και εκείνος, όπως συνέβη και στην περίπτωση της θεωρητικής προσέγγισης του Foucault και του Mauss, προέβη στη συσχέτιση του ανθρωπίνου σώματος με τις εξουσιαστικές μορφές. Ο ίδιος όμως, επικεντρώθηκε σε μεγαλύτερο βαθμό στο λεγόμενο «πολιτισμικό κεφάλαιο».

Η συγκεκριμένη έννοια εσωκλείει τα προσόντα που έχει ένας άνθρωπος, όπως είναι επί παραδείγματι το εκπαιδευτικό και μορφωτικό του υπόβαθρο. Πρόκειται για μία έννοια η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη και με το ανθρώπινο σώμα, σύμφωνα με τη θεωρία που

ανέπτυξε ο Bourdieu. Αυτή τη σύνδεση του πολιτισμικού κεφαλαίου με το σώμα, ο ίδιος την αιτιολόγησε στο πλαίσιο του ότι το σώμα αποτελεί έναν τρόπο, μέσω του οποίου επικρατεί η λεγόμενη «σωματοποίηση των συνηθειών», οι οποίες είναι άρρηκτα συνυφασμένες με το πολιτισμικό κεφάλαιο του κάθε ανθρώπου. Στο πλαίσιο της ομαδοποίησης των συνηθειών του ανθρώπου ανάλογα με την κοινωνική τους τάξη, μάλιστα, εμπίπτει και η διαδικασία της διαμόρφωσης της «έξης», η οποία προ αναλύθηκε (Bourdieu, 1986).

Σύμφωνα με τη θεωρία του Bourdieu, η κοινωνική τάξη στην οποία υπάγεται ο κάθε άνθρωπος είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την ενσωμάτωση καθημερινών συνηθειών, δράσεων και πρακτικών, οι οποίες είναι συνδεδεμένες με τον τρόπο με τον οποίο κινείται και οριοθετείτε το ανθρώπινο σώμα. Σε γενικές γραμμές, η κοινωνική τάξη του ανθρώπου συντελεί στον καθορισμό του τρόπου με τον οποίο το άτομο καταλήγει να αξιολογεί και να διαχειρίζεται το σώμα του (Bourdieu, 1984). Προκειμένου να καταστεί κατανοητή αυτή η τοποθέτηση, επεξηγείται ότι οι προτιμήσεις ενός ανθρώπου που είναι συνυφασμένες με τις διατροφικές του συνήθειες, με τον τρόπο που ντύνεται, ή με την άθληση που επιλέγει να κάνει σε καθημερινό επίπεδο, αποτελούν στοιχεία από τα οποία φαίνεται αν το άτομο αυτό υπάγεται σε υψηλή ή σε χαμηλότερη κοινωνική τάξη.

Έτσι, από την πλευρά του πολιτισμικού κεφαλαίου που αναπτύχθηκε στη θεωρία του Bourdieu (1986), καλλιεργείται ένα προσωποποιημένο κεφάλαιο. Ο άνθρωπος καταβάλει κόπο και χρόνο για να αποκτήσει αυτό το προσωποποιημένο κεφάλαιο. Το οποίο δεν περιορίζεται μόνο στα κοινωνικά όρια. Αντιθέτως, εφόσον καθίσταται επιτρεπτό από τις εκάστοτε επικρατούσες συνθήκες, είναι εφικτή η μετατροπή του πολιτισμικού σε οικονομικό κεφάλαιο, το οποίο είναι συνυφασμένο με την απόκτηση συγκεκριμένων αγαθών και περιουσιακών στοιχείων.

Με αυτόν τον τρόπο, η θεωρία που αναπτύχθηκε από τον Bourdieu καταλήγει να συνδέει στοιχεία που αφορούν τη διαμόρφωση της «σωματικής έξης» με το οικονομικό κεφάλαιο και με την ευρύτερη διαδικασία απόκτησης υλικών αγαθών (Bourdieu, 1986). Μέσα από τη θεωρητική προσέγγιση του Bourdieu, επομένως, η εμφάνιση ενός ανθρώπου, συμπεριλαμβανομένης της εμφάνισης του σώματός του, μπορούν να αποτελέσουν στοιχεία που αποδεικνύουν την κοινωνική θέση και το κοινωνικό υπόβαθρο που αυτός έχει.

Σε γενικότερες γραμμές, ο Bourdieu θεωρεί την επένδυση στην οποία προβαίνει ένας άνθρωπος για την εξωτερική του εμφάνιση συνυφασμένη με την κοινωνική θέση στην οποία υπάγεται ο άνθρωπος αυτός, καθώς επίσης και με ενδεχόμενες αλλαγές που επέρχονται σε

αυτήν την κοινωνική θέση, οι οποίες μπορούν να ερμηνευτούν από τις επιλογές του ανθρώπου στο πώς και πόσο θα επενδύσει στην εμφάνιση του σώματός του (Bojorquez & Unikel, 2012).

Μία ακόμα προσπάθεια που καταβλήθηκε στη διαδικασία σχεδιασμού ενός ολοκληρωμένου θεωρητικού πλαισίου από την πλευρά του Bourdieu για το ανθρώπινο σώμα, είναι η γεφύρωση του θεωρητικού χάσματος που υφίσταται μεταξύ των θεωρητικών διατυπώσεων που αναφέρονται στην υποκειμενική εμπειρία του ανθρώπου, με τις θεωρητικές προσεγγίσεις που αναφέρονται στην αμιγή αναγνώριση του ρόλου που διαδραματίζουν οι κοινωνικές επιδράσεις, ενώ αμφότερες οι θεωρητικές προσεγγίσεις αφενός αναγνωρίζουν και αφετέρου χρησιμοποιούν την έννοια της «έξης» (Bojorquez & Unikel, 2012).

Προκειμένου να το καταστήσει αυτό εφικτό, ο Bourdieu προέβη στην απόδοση ιδιαίτερης έμφασης τόσο στη γενική «έξη» όσο και στην εξειδικευμένη «σωματική έξη» (Throope & Murphy, 2002). Όμως, αυτή η θεωρητική προσέγγιση του Bourdieu, αποτέλεσε αντικείμενο διαφόρων κριτικών (Cregan, 2006), τη στιγμή κατά την οποία καταλήγει στην παρουσίαση του ανθρώπου ως δέσμιο τόσο της «έξης» όσο και της «σωματικής έξης», παρουσιάζοντας έναν ντετερμινιστικό χαρακτήρα στην παρουσία τους στην ζωή του ατόμου (Crossley, 2001· Throope & Murphy, 2002).

Μέσω της ανωτέρω αναφερόμενης θεωρητικής του προσέγγισης, ο Bourdieu επεδίωξε να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο τα κοινωνικά πλαίσια επιτυγχάνουν αφενός την αναπαραγωγή και αφετέρου τη συντήρησή τους, καθώς επίσης και του τρόπου με τον οποίο τα μέλη της κοινωνίας καταλήγουν να ενεργούν στο πλαίσιο αυτής. Όμως, όπως συνέβη στην περίπτωση του Foucault, έτσι και στον Bourdieu, καταλήγει να παραγκωνίζεται η σημασία που έχει η αντίδραση των ανθρώπων και η συμπεριφορά τους, στην άσκηση επιρροής τους στην μεταβολή των συνηθειών που έχουν υιοθετηθεί σε συγκεκριμένες κοινωνικές δομές, μέχρι πρότινος (Crossley, 2006).

4.3.3 Κριτική στην τοποθέτηση του Bourdieu

Τη θεωρητική τοποθέτηση του Bourdieu στο ανθρώπινο σώμα, έκριναν πολλοί μελετητές, όπως οι Cregan (2006), McNay (1999) και Shilling (2004). Η κριτική που άσκησαν έγκειται στο ότι ο Bourdieu δεν έλαβε επαρκώς υπόψιν του τις διαφορές στην κουλτούρα, το φύλο και την καταγωγή των ατόμων. Καθώς επίσης και στο ότι υπήρχε η τάση, από την πλευρά του

Bourdieu, να αντιμετωπίζονται κοινωνικά ζητήματα, όπως είναι η εθνότητα και το φύλο, ως ζητήματα «ήσσονος σημασίας».

Ωστόσο, η τοποθέτηση του Bourdieu γύρω από το θέμα του ανθρώπινου σώματος, είναι εξαιρετικά σπουδαία, καθώς προσέφερε αξία στο θεωρητικό υπόβαθρο που αναπτύσσεται γύρω από το συγκεκριμένο προς μελέτη ζήτημα (McNay, 1999). Ο λόγος της σπουδαιότητας της θεωρητικής προσέγγισης του Bourdieu για το ανθρώπινο σώμα έγκειται στο ότι κατάφερε να αναδείξει μία διαφορετική προσέγγιση στον τρόπο με τον οποίο το ανθρώπινο σώμα καθίσταται κατανοητό (Cregan, 2006). Ο Bourdieu μέσα από την ανάπτυξη της θεωρίας του, εναντιώθηκε στις «δυϊστικές» απόψεις και θέσεις, που μέχρι τότε, διαδραμάτιζαν κυρίαρχο και πρωταγωνιστικό ρόλο στη συντριπτική πλειοψηφία των μελετών που ενέπιπταν στο επιστημονικό πεδίο της κοινωνιολογίας (Shilling, 2004).

4.4 Erving Goffman: τα στιγματισμένα σώματα

Ο Goffman, μέσα από τη μελέτη του «Στίγματος» (Goffman, 2001), προσέγγισε την ανάλυση του ανθρώπινου σώματος από κοινωνιολογικής άποψης. Στο πρίσμα της δικής του θεωρητικής προσέγγισης, επικεντρώθηκε στον τρόπο που χρησιμοποιούν άτομα που είναι κοινωνικά στιγματισμένα, ώστε να ανταπεξέλθουν και να ασκήσουν έλεγχο στις απαξιωτικές πληροφορίες που ταυτοποιούνται με αυτά, προσπαθώντας είτε να τις ελαχιστοποιήσουν είτε να τις αποκρύψουν από το κοινωνικό σύνολο. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας του, μάλιστα, έδωσε ιδιαίτερη σημασία στα συναισθήματά που προκαλούνται από τέτοιου είδους απαξιωτικά χαρακτηριστικά που συνοδεύουν ορισμένα άτομα, προβαίνοντας σε λεπτομερή παρατήρηση και ανάλυση της καθημερινής τους διαβίωσης.

4.4.1 Η φθαρμένη ταυτότητα

Πιο αναλυτικά, ο ίδιος προέβη στη διατύπωση της άποψης ότι το ανθρώπινο σώμα, και κυρίως το ανθρώπινο σώμα που πάσχει, αποτελεί κυρίαρχο συστατικό στοιχείο μίας «φθαρμένης ταυτότητας» του ατόμου, ενώ μπορεί να αποτελέσει τη βασική πηγή προέλευσης της χαμηλής αυταξίας που καταλήγει να καλλιεργεί ο άνθρωπος για τον εαυτό του. Το φθαρμένο ανθρώπινο σώμα, σύμφωνα με τη θεωρία του Goffman, αποτελεί στοιχείο κατωτερότητας του ανθρώπου έναντι των υπολοίπων κοινωνικών όντων. Στο θεωρητικό υπόβαθρο που καλλιεργήθηκε από τον Goffman γύρω από το ζήτημα του ανθρώπινου σώματος και της

κοινωνιολογικής του ανάλυσης, καλλιεργούνται έννοιες όπως η αυτοπαρουσίαση και η προεργασία της εξωτερικής εμφάνισης του ανθρώπου και τίγονται ζητήματα διαχείρισης των εντυπώσεων που προκαλούνται σε τρίτους, καθώς επίσης και ζητήματα που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος καταλήγει να διαχειρίζεται τα υποτιμητικά σχόλια εις βάρος του, τα οποία είναι συνυφασμένα με την εξωτερική του εμφάνιση και με το ανθρώπινο σώμα (Goffman, 2001).

Συν τοις άλλοις, στο θεωρητικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε από τον Goffman γύρω από το θέμα του ανθρώπινου σώματος και της διαχείρισης αυτού, αναπτύχθηκε η ιδέα της λεγόμενης «γραφειοκρατικοποίησης του πνεύματος», η οποία προτάθηκε και αναλύθηκε από τον ίδιο. Πρόκειται για το χρόνο που αναλώνεται από την πλευρά του εκάστοτε ανθρώπου, ώστε να προετοιμάσει επαρκώς το ρόλο που θα παίξει στο κοινωνικό του περιβάλλον, ώστε ο ρόλος του να διακατέχεται αφενός από συνέπεια και αφετέρου από λογική και συνεκτικότητα (Goffman, 1959).

4.4.2 Η παρουσίαση του εαυτού

Μέσα από το πρίσμα του συγκεκριμένου όρου αναδεικνύεται η σημαντικότητα του «παρασκήνιου», το οποίο χρησιμοποιεί ο εκάστοτε άνθρωπος στο πλαίσιο της προετοιμασίας του για την ερμηνεία του κοινωνικού του ρόλου. Το «παρασκήνιο» δεν αφορά μόνο τον τόπο που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος για να προετοιμαστεί για την ερμηνεία του ρόλου του ώστε να καταφέρει να διαχειριστεί τις εντυπώσεις των τρίτων για εκείνον, αλλά αφορά και την αίσθηση ασφάλειας που παρέχει το παρασκήνιο καθώς είναι προστατευμένο από την κοινωνική γνώμη (Goffman, 1959).

Χαρακτηριστικά, από τον Goffman, επί του συγκεκριμένου ζητήματος επισημάνθηκε ότι «το υποκείμενο μπορεί να δοκιμάσει ερμηνείες, αλλά και να απελευθερώσει τα πραγματικά του αισθήματα, επιτρέποντας στο σώμα του να αφεθεί σε μορφές έκφρασης κοινωνικά μη αποδεκτές – πόνος, απογοήτευση, απελπισία» (Goffman, 1963: 68). Πρόκειται για μία διεργασία διανοητικής φύσεως, όπου χαρακτηριστικά από τον Goffman (1963) κατονομάζεται ως «προεργασία για την εξωτερική εμφάνιση», γνωστή με τον αγγλικό όρο «facework». Η διαδικασία αυτή προσομοιάζει με την αντίληψη που φέρει ο Simmel (βλ. Smart, 1998) για την αντίληψη των ανθρώπων ως προς το ζήτημα της λεγόμενης «νεωτερικότητας». Μάλιστα, ο τελευταίος επεσήμανε τον ολοένα και σημαντικότερο ρόλο που διαδραματίζουν οι νοητικές φύσεως διεργασίες και λειτουργίες, προκειμένου ο εκάστοτε

άνθρωπος να λαμβάνει χαρακτηρισμούς, αξιολογήσεις και επικρίσεις για τα επιμέρους χαρακτηριστικά στοιχεία της προσωπικότητας του, όπως είναι επί παραδείγματι ο εγωισμός ή η απαξιοτική και αλαζονική συμπεριφορά που πιθανόν εκδηλώνει.

Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης δραστηριότητας στην οποία προβαίνει το εκάστοτε άτομο, η οποία αναλύθηκε από αμφοτέρους τους Goffman (1963) και Simmel (βλ. Smart, 1998), δεν υπάρχει τόσο μεγάλο ατομικό όφελος ή τουλάχιστον όφελος ανάπτυξης της ατομικής προσωπικότητας, αλλά υπάρχει όφελος που πηγάζει από την ανάγκη του ανθρώπου να διαμορφώσει μια καλή εικόνα για τους γύρω του. Έτσι, κίνητρο προκειμένου να διεισδύσει ένα άτομο στην εν λόγω αναφερόμενη διαδικασία της «γραφειοκρατικοποίησης του πνεύματος», η οποία απαιτεί την υπόσταση «παρασκηνίου» και ευθυγραμμίζεται με τη διαδικασία της «προεργασίας για την εξωτερική εμφάνιση», είναι η σημασία που αποδίδει στη γνώμη των τρίτων για τη δική του ταυτότητα (Πουρκός, 2017), την αξία του και την εικόνα που προβάλλει στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο (Goffman, 2001).

Η διαδικασία της «προεργασίας για την εξωτερική εμφάνιση», μάλιστα, είναι δυνατόν να μελετηθεί και υπό μία διαφορετική οπτική πλευρά. Σε μία διαφορετική προσέγγιση, η χρήση της «προεργασίας για την εξωτερική εμφάνιση» μπορεί να υποδεικνύει τον τρόπο που ο Goffman (2001) επιλέγει να χρησιμοποιήσει προκειμένου να πετύχει τη διευθέτηση του χάσματος που επικρατεί μεταξύ της ανθρώπινης λογικής και του ανθρώπινου σώματος καθώς και την κυριαρχία του νου του ανθρώπου επί του σώματός του. Θεωρώντας ως δεδομένο ότι ο όρος της «προεργασίας για την εξωτερική εμφάνιση» περιέχει τη νοητική διαδικασία η οποία δε λαμβάνεται υπόψιν ως ένα στοιχείο που αφορά μόνο το «έσω σώμα» (inner body) αλλά λαμβάνεται υπόψιν ως ένα στοιχείο που είναι απόλυτα συνυφασμένο με την ανθρώπινη δράση, την επικοινωνία και συνολικά την τοποθέτηση του σώματος μέσα στις κοινωνικές συνενυρέσεις (Goffman, 2001).

Επιπροσθέτως, ο ίδιος στο πλαίσιο της θεωρητικής προσέγγισης του ανθρώπινου σώματος που ανέπτυξε, εισήγαγε κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως είναι επί παραδείγματι το φύλο, η κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει ο κάθε άνθρωπος, η εθνικότητα, η θρησκεία, ο σεξουαλικός προσανατολισμός του, η σωματική του υγεία και αρτιμέλεια, καθώς επίσης και η ψυχική υγεία (Goffman, 2001).

Ο Goffman (2001), θεωρεί ότι τα ανωτέρω αναφερόμενα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ατόμων καταλήγουν να ασκούν σημαντική επιρροή στη συγκρότηση των κοινωνικών κατηγοριών, στο πλαίσιο των οποίων οι άνθρωποι καταλήγουν να αποτελούν αντικείμενα

κρίσεων, επικρίσεων, παρατηρήσεων και αξιολογήσεων, καθώς επίσης και κατάταξης σε ιεραρχία, ανάλογα με το βαθμό στον οποίο εμφανίζουν απόκλιση από τα εκάστοτε ισχύοντα κοινωνικά πρότυπα και τις προσδοκίες που έχει η κοινωνία από αυτούς.

Το θεωρητικό υπόβαθρο που αναπτύχθηκε από τον Goffman (2001) γύρω από το ανθρώπινο σώμα, εμβαθύνει στην καλλιέργεια προσδοκιών από τα κοινωνικά υπόβαθρα, και στην ακολούθηση συγκεκριμένων προτύπων, τα οποία καταλήγουν να δημιουργούν τις ανωτέρω αναφερόμενες προσδοκίες της κοινωνίας από τα άτομα που συμμετέχουν σε αυτήν. Τα πρότυπα αυτά είναι διακριτά στο πλαίσιο των συναναστροφών που έχουν μεταξύ τους οι άνθρωποι σε καθημερινή βάση. Ο ίδιος συμπεραίνει ότι όλοι οι άνθρωποι, πρακτικά, αναπτύσσουν κοινωνικής φύσεως προκαταλήψεις, κατόπιν μελέτης, εξέτασης, άσκησης κριτικής και αξιολόγησης σε συγκεκριμένα άτομα, εμβαθύνοντας σε όλα τα σημεία της εξωτερικής τους εμφάνισης, συμπεριλαμβανομένου του ανθρώπινου σώματος, ενώ ως μέτρο σύγκρισης τίθενται τα υπάρχοντα κοινωνικά πρότυπα (Burns, 2002).

Συν τοις άλλοις, χαρακτηριστικά επισημάνθηκε από τον Burns (2002), αναφορικά με τη θεωρία που ανέπτυξε ο Goffman, ότι «η εξωτερική εμφάνιση και οι εκφράσεις της συμπεριφοράς συνιστούν τις πρώτες πηγές άντλησης πληροφοριών για τον άλλο και παρέχουν έτσι, τις πρώτες ενδείξεις για το είδος και το βαθμό στήριξης αυτών των κανονιστικών προτύπων. Το στίγμα δεν είναι οποιοδήποτε αρνητικό γνώρισμα, αλλά οτιδήποτε δεν συμφωνεί με τα στερεοτυπικά γνωρίσματα μιας κατηγορίας. Πρόκειται για μια ιδιαίτερη σχέση ανάμεσα σε ένα γνώρισμα και στο στερεότυπο» (Burns, 2002: 216-217).

4.5 Φεμινιστική προσέγγιση

Το σύνολο των θεωρητικών τοποθετήσεων που παρουσιάστηκαν μέχρι στιγμής στο παρόν κεφάλαιο, επιχείρησαν να επικεντρώσουν το μελετητικό και ερευνητικό ενδιαφέρον, τόσο των ανθρωπιστικών όσο και των υπολοίπων επιστημών, στο ανθρώπινο σώμα, προτάσσοντας τα αυξημένα επίπεδα της σημασίας από τα οποία αυτό συνοδεύεται (Pitts-Taylor, 2008). Στο ότι το ανθρώπινο σώμα αποτέλεσε αντικείμενο επικέντρωσης πολλών θεωρητικών και πρακτικών προσεγγίσεων, ωστόσο, αδιαμφισβήτητα συνέβαλε σε σημαντικό βαθμό η επιρροή που ασκήθηκε από την πλευρά του φεμινιστικού κινήματος (Shilling, 2016).

Μελετήτριες οι οποίες ήταν υποστηρίκτριες του φεμινιστικού κινήματος προέβησαν σε ξεκάθαρη αντίκρουση των μέχρι πρότινος επικρατουσών πεποιθήσεων, οι οποίες ήταν

συνυφασμένες τόσο με φυλετικά ζητήματα, όσο και με ζητήματα που αφορούν το ανθρώπινο σώμα. Οι ρίζες της ιδεολογίας στην οποία στηρίζεται το φεμινιστικό κίνημα εντοπίζονται στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού (Adelman & Ruggi, 2016).

Στο σημείο αυτό, επισημαίνεται ότι η κεντρική ιδέα γύρω από την οποία είναι κτισμένο το φεμινιστικό κίνημα και την οποία καταπολεμά, αφορά την τοποθέτηση ότι οι άνδρες, αποτελούν «ορθολογιστικά όντα», που τα διακρίνει η δυνατότητα τους για αυτοκυριαρχία, αλλά και η δυνατότητα που έχουν να κυριαρχούν και να επιβάλλονται στους γύρω τους, ενώ οι γυναίκες λαμβάνονται υπόψιν ως όντα άστατα και κατώτερα των αντρών, το σώμα τους χαρακτηρίζεται ως αδύναμο και ότι λειτουργούν με βάση τις συναισθηματικές τους ανάγκες (Adelman & Ruggi, 2016).

Αναφορικά με την «δυϊστική» τοποθέτηση, το φεμινιστικό κίνημα και η ιδεολογία που το διέπει, υποστηρίζει ότι όταν το ανθρώπινο σώμα εκλαμβάνεται υπόψιν ως μία ρυθμιζόμενη εκ της λογικής μηχανή, αυτό καταλήγει να καθρεφτίζει τις εξουσιαστικές δομές, από τις οποίες κομβικής σημασίας είναι η κυριαρχία του σώματος του ανδρός και η υποστήριξη της γυναικείας περιθωριοποίησης, όπως επίσης και της κοινωνικής περιθωριοποίησης των ασθενέστερων και πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Στο πρίσμα αυτής της τοποθέτησης επέρχεται ευθυγράμμιση του γυναικείου φύλου με τις κοινωνικά ευάλωτες και ευαίσθητες ομάδες, οι οποίες αμφοτέρως έρχονται αντιμέτωπες με αστάθμητες προσεγγίσεις και αντιλήψεις γύρω από την ιδεολογία που διέπει το ανθρώπινο σώμα (Burkitt, 1999).

Μάλιστα, στο πλαίσιο της ιδεολογίας του φεμινιστικού κινήματος, οι εν λόγω αστάθμητες θεωρήσεις γύρω από το ανθρώπινο σώμα καταλήγουν να συρρικνώνουν αφενός τον πολιτισμό και αφετέρου τον εξορθολογισμό, ενώ στις συνηθέστερες περιπτώσεις είναι συνυφασμένες με το γυναικείο αποκλεισμό, αλλά και με τον αποκλεισμό των κοινωνικά ασθενών ομάδων. Απότοκος αυτού του γυναικείου και κοινωνικού αποκλεισμού είναι ότι τόσο οι γυναίκες, όσο και οι κοινωνικά ασθενείς και ευάλωτες ομάδες, καταλήγουν να μην έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε οποιαδήποτε διαδικασία λήψης αποφάσεων, όπως επί παραδείγματι συμβαίνει με την περίπτωση των αντρών, οι οποίοι, όπως προαναφέρθηκε, θεωρούνται εξουσιαστικά και σωματικά και πνευματικά ανώτερα όντα (Burkitt, 1999).

Η φεμινιστική ιδεολογία, ειδικότερα αυτή που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια των ετών 1960 – 1970, που αφορά το δεύτερο κύμα φεμινισμού, κατέληξε στην επισήμανση της σημαντικής επιρροής που ασκείται από την πλευρά των κοινωνικών κανονισμών, αναφορικά με το φύλο και τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτό το ανθρώπινο σώμα (Αστρινάκη

κ.ά., 2011). Σαφώς, στο πρίσμα του φεμινιστικού κινήματος εντοπίζεται διαφοροποίηση στον τρόπο με τον οποίο καθίσταται αντιληπτό το γυναικείο από το ανδρικό σώμα. Πρόκειται για μία διαφοροποίηση, στην οποία σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι εκάστοτε επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες και οι επιβαλλόμενες κοινωνικές νόρμες (Shilling, 2016).

Ο κοινωνικός ρόλος του άνδρα και της γυναίκας διαμορφώνεται με βάση το φύλο. Γι' αυτό προκύπτουν και μεγάλες διαφοροποιήσεις στον τρόπο που το κάθε φύλο διαχειρίζεται το σώμα του. Επί παραδείγματι, ο περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας των γυναικών σε δημόσιους χώρους, η εκδήλωση σωματικής βίας κατά των γυναικών, καθώς επίσης και οι παρεμβάσεις των γυναικών στο σώμα τους προκειμένου να ταιριάζουν επιτυχώς στην κοινωνική νόρμα του γυναικείου σώματος, εντείνουν την παρουσία ανισοτήτων μεταξύ γυναικών και ανδρών ως προς την αντίληψη του ανθρώπινου σώματος και σε καμία περίπτωση δεν υποβοηθούν την άμβλυσή τους (Pitts-Taylor, 2008).

Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η απόδοση ιδιαίτερης σημασίας στο αναπόσπαστο δικαίωμα που έχει ο κάθε άνθρωπος, ανεξαρτήτως φύλου, να διαχειρίζεται και να βλέπει το σώμα του, όπως επιθυμεί, οφείλεται στην ιδεολογία που αναπτύχθηκε από το φεμινιστικό κίνημα (Gill et al., 2005). Χαρακτηριστικά παραδείγματα μελετών που έχουν διεξαχθεί και οι οποίες είναι επικεντρωμένες στην φεμινιστική ιδεολογία και ειδικότερα στην αντιμετώπιση του ανθρώπινου σώματος είναι αυτές των Adelman & Ruggi (2016) και Carbin & Edenheim (2013).

Οι ανωτέρω αναφερόμενες μελέτες, λοιπόν, οι οποίες βασίζουν την τοποθέτησή τους στην ιδεολογία του φεμινιστικού κινήματος, οδηγούνται στον συνυπολογισμό επιπρόσθετων κοινωνικής φύσεως παραγόντων, όπως είναι επί παραδείγματι η εθνικότητα του εκάστοτε ανθρώπου, οι οποίοι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στις διακρίσεις που δημιουργούνται εις βάρος συγκεκριμένων ομάδων της κοινωνίας (Adelman & Ruggi, 2016; Carbin & Edenheim, 2013). Αυτό σημαίνει ότι οι φυλετικές διακρίσεις που επικρατούν στο ζήτημα του τρόπου με τον οποίο καθίσταται αντιληπτό το ανθρώπινο σώμα, κινητοποιούνται από κοινωνικές διακρίσεις οι οποίες πηγάζουν από την διαφοροποίηση των μελών της κοινωνίας σε άλλα εθνοτικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά τους (Shildrick & Price, 1999).

Όμως, παρά το γεγονός ότι η φεμινιστικές ιδεολογίες λαμβάνουν υπόψιν το ανθρώπινο σώμα ως ένα αντικείμενο που εμπίπτει στο πλαίσιο της κουλτούρας της εκάστοτε κοινωνίας, αυτό δε σημαίνει ότι οι ιδεολογικές και θεωρητικές τοποθετήσεις τους είναι πάντοτε

ευθυγραμμισμένες ως προς τον προσδιορισμό του βαθμού στον οποίο υπάρχουν βιολογικής φύσεως διαφορές μεταξύ του ανδρικού και του γυναικείου σώματος (Kuhle, 2012).

Από τη μια, επικρατεί η τοποθέτηση ότι το ανθρώπινο σώμα αποτελεί ένα κοινωνικής φύσεως κατασκεύασμα, από την άλλη, επικρατεί η «ριζοσπαστική φεμινιστική τοποθέτηση», από την οποία προτάσσεται η παρουσία της «φυσικότητας» του ανθρώπινου σώματος. Σύμφωνα με την δεύτερη αναφερόμενη θεωρητική τοποθέτηση, το ανθρώπινο σώμα υπάρχει και καταλήγει να προσδιορίζεται αποκλειστικά και μόνο σύμφωνα με την κοινωνική διάσταση του εκάστοτε φύλου και να αποτελεί τόπο άσκησης έμφυλης βίας. Στο πρίσμα της συγκεκριμένης άποψης υποστηρίζεται ότι το σώμα αποτελεί έδαφος πρόσφορο για παρεμβάσεις κοινωνικού τύπου, οι οποίες ως επί το πλείστον έχουν τη μορφή φυλετικής βίας η οποία τείνει να στρέφεται κυρίως κατά του γυναικείου φύλου (Pitts-Taylor, 2008).

Άλλες υποστηρίκτριες της φεμινιστικής ιδεολογίας, ωστόσο, καταλήγουν να αναγνωρίζουν το γεγονός ότι υπάρχουν αναπόφευκτες βιολογικής φύσεως διαφορές μεταξύ του ανδρικού και του γυναικείου σώματος. Μέσα από αυτές τις βιολογικές διαφορές του ανθρώπινου σώματος, μεταξύ των δύο φύλων, μπορούν να αναδεικνύονται τα δυνατά σημεία του εκάστοτε διαφοροποιημένου σώματος, τόσο των γυναικών όσο και των αντρών. Ειδικότερα, στην περίπτωση των γυναικείων σωμάτων, μπορούν να αναδειχθούν στοιχεία της εξατομικευμένης θηλυκότητας της εκάστοτε γυναίκας (James, 2000).

Η κριτική ερμηνεία που αποδίδεται στη συγκεκριμένη τελευταία αναφερόμενη άποψη, η οποία ωστόσο εμπίπτει στο πλαίσιο του φεμινιστικού κινήματος και της ιδεολογίας που αυτό προεβνεί, έγκειται στο ότι από αυτήν υποστηρίζεται ότι είναι φυσιολογική η παρουσία βιολογικών διαφορών μεταξύ των σωμάτων των αντρών και των γυναικών, χωρίς αυτό ωστόσο να συνεπάγεται ότι το σώμα των γυναικών υστερεί συγκριτικά με το σώμα των αντρών. Η ύπαρξη βιολογικών διαφορών δεν συνεπάγεται την κατωτερότητα του γυναικείου σώματος έναντι του ανδρικού, αλλά συνεπάγεται τη διαφορετικότητά του (James, 2000).

Οι Coffey κ.α.. (2016), που επίσης επικεντρώθηκαν στην ανάπτυξη της φεμινιστικής ιδεολογίας, επεσήμαναν ότι ανεξάρτητα από το βαθμό στον οποίο η πατριαρχία επιδρά στη διαμόρφωση του ανθρώπινου σώματος, το ανθρώπινο σώμα δεν σταματάει να τίθεται στο επίκεντρο ενεργητικών δράσεων και δεν παύει να καθίσταται ικανό για αέναο μετασχηματισμό. Η τοποθέτηση αυτή τάσσεται υπέρ της άποψης της εξέλιξης του ανθρώπινου σώματος, ανεξάρτητα από το αν αυτό αναπτύσσεται στο πλαίσιο πατριαρχικών κοινωνικών δομών. Έτσι, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η εξέλιξη και ο μετασχηματισμός του ανθρώπινου

σώματος αποτελεί μία αντικειμενική συνθήκη η οποία δεν είναι δυνατόν να αποφευχθεί, ανεξαρτήτως του τύπου των κοινωνικών δομών που επικρατούν.

Άλλωστε, όπως υποστήριξαν οι Kuhle (2012) και New (2005), δεν είναι δυνατόν να παρεμποδιστούν μετασχηματισμοί και βιολογικές αλλαγές στις οποίες συμμετέχει το ανθρώπινο σώμα, τη στιγμή κατά την οποία αυτά αποτελούν αναπόσπαστα σκέλη της εξέλιξης του ανθρώπινου είδους. Μάλιστα, η λειτουργία του σώματος των γυναικών λαμβάνεται υπόψιν ως άρρηκτα συνυφασμένη με τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιες οι γυναίκες καταλήγουν να αισθάνονται απέναντι στο φύλο τους, καθώς επίσης και απέναντι στην κοινωνική διάσταση και θέση που έχουν (Gatens, 2003).

Όταν υπάρχει τάση του περιορισμού της ανάπτυξης των βιολογικών διαφορών που έχει το ανθρώπινο σώμα μεταξύ ανδρών και γυναικών, ελλοχεύει ο κίνδυνος της ύπαρξης αρνητικών συνεπειών ακόμα και ως προς το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο διεξάγονται ιατρικές μελέτες πάνω στο ανθρώπινο σώμα. Πρόκειται για έναν κίνδυνο που δύναται να επιδράσει κυρίως εναντίον των γυναικών, τη στιγμή κατά την οποία στις συνηθέστερες περιπτώσεις οι έρευνες ιατρικής φύσεως είναι επικεντρωμένες στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το ανδρικό σώμα, ώστε να καταλήγουν σε συγκεκριμένα συμπεράσματα που αφορούν την ανάπτυξη και την εφαρμογή συγκεκριμένων θεραπευτικών προσεγγίσεων και μεθόδων (Grace, 2007).

Σε γενικές γραμμές, η θεωρητική ανάπτυξη της φυσικότητας του ανθρώπινου σώματος, μέσω του φεμινιστικού κινήματος, αποτελεί ένα ζήτημα ιδιάζουσας πρόκλησης για τους υποστηρικτές της φεμινιστικής ιδεολογίας. Αυτό συμβαίνει λόγω του ότι, σε διαχρονική βάση, το σώμα των γυναικών, καθώς επίσης και ο τρόπος με τον οποίο αυτό λειτουργεί, έχουν καταστεί άρρηκτα συνυφασμένα με την εφαρμογή διακρίσεων εις βάρος του γυναικείου φύλου (Kuhle, 2012; Shildeick & Price, 1999; Wilson, 2004).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, το ανθρώπινο σώμα έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλαπλών αναλύσεων, οι οποίες εμπίπτουν στους τομείς της ανθρωπολογίας, κοινωνιολογίας, ψυχολογίας, ηθικής και φιλοσοφίας. Στη σύγχρονη εποχή, το σώμα του ανθρώπου έχει πάψει να εκλαμβάνεται ως «στατικό». Αυτή η αντιμετώπιση εμπεριέχει υψηλά επίπεδα ευελιξίας αναφορικά με τη δυνατότητα που παρέχεται στον άνθρωπο ώστε να διαμορφώνει και να μετασχηματίζει το σώμα του, όπως και όσο εκείνος επιθυμεί.

Έτσι, μέσα στις σύγχρονες δυτικές καταναλωτικές κοινωνικές δομές, δίνονται πολλαπλές δυνατότητες στους ανθρώπους, για να προβούν σε όποιον μετασχηματισμό και παρέμβαση επιθυμούν στο σώμα και το πρόσωπό τους, προκειμένου να καλύψουν δικές τους σωματικές, εμφανισιακές αλλά και συναισθηματικές ανάγκες, ή για να διασφαλίσουν τη δική τους εξατομικευμένη έκφραση, μέσω της εξωτερικής τους εμφάνισης. Η εξωτερική εμφάνιση, σημαντικό μέρος της οποίας είναι το ανθρώπινο σώμα, καταλήγει να ασκεί σημαντική επιρροή ακόμα και στην έκφραση της ευτυχίας, αλλά και στην ψυχοσύνθεση του εκάστοτε ανθρώπου. Συχνά, οι άνθρωποι των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών ταυτοποιούν και ευθυγραμμίζουν την προσωπική τους αξία με την εξωτερική τους εμφάνιση και ειδικότερα με την εμφάνιση του σώματος τους και το βαθμό στον οποίο αυτό ανταποκρίνεται στα σύγχρονα κοινωνικά πρότυπα και στις νόρμες που επικρατούν.

Το ανθρώπινο σώμα έχει καταστεί αποδέκτης πολλαπλών μετασχηματιστικών και επεμβατικών αλλαγών, οι οποίες έχουν τόσο πολιτική, όσο και κοινωνική και πολιτισμική διάσταση. Το σώμα καταλήγει να αποτελεί σημαντικό αντικείμενο στο οποίο βασίζεται η καταναλωτική δυναμική της σύγχρονης αγοράς, ειδικότερα των δυτικών κοινωνιών, στο πλαίσιο των οποίων το πρόθυμο καταναλωτικό κοινό προβαίνει στην πραγματοποίηση επενδύσεων για την διατήρηση της υγείας, του καλλωπισμού, της αισθητικής, της φροντίδας, αλλά και για τις τροποποιήσεις του σώματός του. Παρά το γεγονός ότι ανέκαθεν ο άνθρωπος επιδείκνυε αυξημένα επίπεδα ενδιαφέροντος για την εμφάνιση και την παρουσία του σώματος του, όσο και για το μετασχηματισμό αυτού, ειδικότερα στο πλαίσιο της σύγχρονης εποχής, το ανθρώπινο σώμα προσομοιάζει περισσότερο σε ένα αντικείμενο αέναης βελτιστοποίησης, στο πλαίσιο αλληπάλληλων προσπαθειών επίτευξης του «τέλειου» και άρτιου αποτελέσματος της εξωτερικής εμφάνισης.

Έτσι, το ανθρώπινο σώμα γίνεται το χαρακτηριστικό το οποίο δομεί την ατομική ταυτότητα του εκάστοτε ανθρώπου και προβάλλει την αξία του στο κοινωνικό σύνολο στο

οποίο υπάγεται. Πρόκειται για μια νοοτροπία και στάση η οποία διαφοροποιεί τη σύγχρονη από τις παλαιότερες εποχές. Όπως αναλύθηκε στην παρούσα διπλωματική εργασία, τόσο μέσω της ιστορικής εξέλιξης που παρουσιάστηκε, όσο και μέσω των θεωρητικών σημασιοδοτήσεων που παρατέθηκαν, οι άνθρωποι κατέληγαν να επενδύουν στη διαμόρφωση συμπεριφορικών σχημάτων, τα οποία εκλαμβάνονταν ως αντιπροσωπευτικά της ατομικής τους ταυτότητας και αξίας. Αυτό σημαίνει ότι παλαιότερα η ατομική ταυτότητα και η αυταξία του εκάστοτε ανθρώπου διαμορφωνόταν μέσω της συμπεριφοράς και της στάσης του σε διάφορες κοινωνικές συνθήκες, σύμφωνα με τα εκάστοτε επικρατέστερα κοινωνικά πρότυπα και τις ισχύουσες κοινωνικές νόρμες. Ωστόσο, το ανθρώπινο σώμα, ακόμα και τότε, λαμβανόταν υπόψη ως αναπόσπαστος παράγοντα της ευρύτερης συμπεριφοράς και στάσης ενός ανθρώπου και του βαθμού στον οποίο αυτή γινόταν αποδεκτή από τα τότε επικρατέστερα κοινωνικά πρότυπα και τους κοινωνικούς κανονισμούς που τίθεντο και οι οποίοι έπρεπε να ακολουθούνται από το σύνολο των μελών της κοινωνίας.

Επιπροσθέτως, κατά τη διάρκεια των παλαιότερων εποχών, όπου δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στη στάση και συμπεριφορά ενός ανθρώπου απέναντι στα κοινωνικά πρότυπα και τις κοινωνικές επικρατούσες συνθήκες, οι εν λόγω συμπεριφορικές δομές που καλλιεργούνταν συνέβαλαν ακόμα και στην επιτέλεση θεσμικής φύσεως μεταβολών τόσο σε πολιτικό όσο και σε κοινωνικό πεδίο. Αντιθέτως, στο πλαίσιο των σύγχρονων και ειδικότερα των δυτικών κοινωνιών, η εξωτερική εμφάνιση του ανθρώπου, η εμφάνιση και η κατάσταση στην οποία βρίσκεται το σώμα του, αλλά και η διαχείριση αυτού, λαμβάνονται υπόψη ως μέσα, για τη διαμόρφωση της δημόσιας εικόνας που έχει ο άνθρωπος, η οποία ευθυγραμμίζεται με την διαμόρφωση και την αξία του εαυτού του. Έτσι, συμπεραίνεται ότι, σε αντίθεση με τις παλαιότερες εποχές, στο πλαίσιο της σύγχρονης εποχής και των δυτικών προηγμένων καταναλωτικών κοινωνιών, δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στο «φαίνεσθαι», παρά στο «είναι».

Για το λόγο αυτό, άλλωστε, έχει γνωρίσει ιδιαίτερη ανάπτυξη η αισθητική χειρουργική και η αξιοποίηση της επιστήμης της ιατρικής στην πραγματοποίηση αισθητικής φύσης παρεμβάσεων για τον μετασχηματισμό και τη διαμόρφωση της εμφάνισης του ανθρώπινου σώματος, ώστε να ακολουθούνται συγκεκριμένα πρότυπα που προβάλλονται ως ιδανικά και άρτια. Έτσι, τα μέλη των σύγχρονων κοινωνιών καταλήγουν να προβαίνουν σε ολοένα και περισσότερες επενδύσεις για τη βελτίωση και την αλλαγή της εξωτερικής τους εμφάνισης, ειδικότερα τη στιγμή κατά την οποία επικρατούν ασφυκτικές πιέσεις κοινωνικής φύσης, οι οποίες εντείνουν την επιτακτικότητα ευθυγράμμισης των σωμάτων με τα επικρατέστερα πρότυπα «εξωτερικής ομορφιάς».

Τα μέλη των σύγχρονων κοινωνιών καταλήγουν να επιδίδονται σε ένα αναπόφευκτο κυνήγι απόκτησης μιας εξωτερικής εμφάνισης και ενός σώματος, από τα οποία να πληρούνται οι προϋποθέσεις της νεανικότητας, καθώς επίσης και της υιοθέτησης μιας λεπτής, καλλίγραμμης, γυμνασμένης, υγιούς και σεξουαλικά ελκυστικής σιλουέτας. Σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από αυξημένα επίπεδα αβεβαιότητας και ανασφάλειας, αναφορικά με την κατεύθυνση που μπορεί να ακολουθήσει ο τρόπος διαβίωσης ενός ανθρώπου, παράλληλα προάγεται η ευκολία προσαρμογής και ευελιξίας ως βασική αξία.

Έτσι, αναδεικνύεται η σπουδαιότητα για τη μελέτη του ανθρώπινου σώματος ως τόπου κοινωνικών νοημάτων. Αλλά και η μελέτη θεωρητικών αναλύσεων που στόχο έχουν να προσδιορίσουν εκείνους τους κοινωνικούς κανόνες και νόρμες που ασκούν επιρροή στον τρόπο που το άτομο διαχειρίζεται το φυσικό του σώμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασίου, Α. (2007). *Ζωή στο όριο – δοκίμια για το σώμα, το φύλο και την βιοπολιτική*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Αλεξιάς, Γ. (2003). *Το ανθρώπινο σώμα: Από τη Βιολογία στη δυννητικοποίηση*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 111, 327-357.
- Αλεξιάς, Γ. (2006). *Κοινωνιολογία του σώματος - Από τον άνθρωπο του Νεότερνταλ στον εξολοθρευτή*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Αστρινάκη, Ρ., Χαντζαρούλα, Π. & Αθανασίου, Α. (2011). *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Μακρυνιώτη, Δ. (2004). *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Παπαγαρουφάλη, Ε. (2002). *Δώρα ζωής μετά θάνατον : πολιτισμικές εμπειρίες*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Πουρκός, Μ. (2017). *Το σώμα ως τόπος βιωμάτων, ταυτοτήτων και κοινωνικών νοημάτων*. Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ.
- Adelman, M., & Ruggi, L. (2016). The sociology of the body. *Current Sociology*, 64, 907–930.
- Balsamo, A. (2004). Στην κόψη του ξυραφιού: Φύλο και νέες τεχνολογίες οπτικοποίησης. Στο Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.) *Τα Όρια του Σώματος: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (σελ. 315-332). Αθήνα: Νήσος.
- Berger, P. & Luckman, T. (1984). *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας – μία πραγματεία στην κοινωνιολογία της γνώσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.
- Blackman, L. (2008). *The Body: The Key Concepts*. Oxford: Berg.
- Bojorquez, I. & Unikel, C. (2012). Body Image and Social Class. In T. F. Cash (Eds.), *Encyclopedia of Body Image and Human Appearance* (pp. 153–159). San Diego: Elsevier Academic Press.
- Bourdieu, P. (1980). *Le Sens Pratique*. Paris: Editions de Minuit.

- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. E. Richardson (Eds.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Burkitt, I. (1999). *Bodies of Thought: Embodiment, Identity and Modernity*. London: Sage Publications.
- Burns, T. (2002). *Erving Goffman*. London: Routledge.
- Carbin, M. & Edenheim, S. (2013). The intersectional turn in feminist theory: A dream of common language? . *European Journal of Women's Studies*, 20, 233-248.
- Codelier, M. (2003). *To Aίνιγμα του Δώρου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Coffey, J., Budgeon, S., & Cahill, H. (2016). Conclusion: Towards Embodied Theories, Methodologies and Pedagogies. In J. Coffey, S. Budgeon, H. Cahill (Eds.), *Learning bodies: The body in youth and childhood studies* (pp. 259-267). Singapore: Springer.
- Cregan, K. (2006). *The sociology of the body: Mapping the abstraction of embodiment*. London: Sage Publications.
- Crossley, N. (1995). Merlau - Ponty, the elusive body and carnal sociology. *Body & Society*, 1(1), 43-63.
- Crossley, N. (2001). *The Social Body: Habit, Identity and Desire*. London: Sage Publications.
- Dickenson, D. (2017). *Property in the Body*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Durkheim, E. & Mauss, M. (2001). *Μορφές Πρωτόγονης Ταξινόμησης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Elias, N. (1990). *La Société des Individus*. Paris: Fayard.
- Elias, N. (1993). *The civilizing process: State formation and civilization*. Oxford: Basil Blackwell.
- Elias, N. (1997). *Η Εξέλιξη του Πολιτισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Featherstone, M., Hepworth, M. & Turner, B. (1991). *The body: Social process and cultural theory*. London: Routledge.

- Foucault, M. (1978). *Ιστορία της σεξουαλικότητας : Η Δίψα της γνώσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Ράππας.
- Foucault, M. (1989). *Ιστορία της Σεξουαλικότητας : Η Χρήση των Απολαύσεων*. Αθήνα: Ράππας.
- Foucault, M. (1992). *Ιστορία της Σεξουαλικότητας : Η Μερίμνα για τον Εαυτό μας*. Αθήνα: Ράππας.
- Foucault, M. (1989). *Discipline and Punish – The birth of prison*. London: Routledge.
- Foucault, M. (2003). *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. London: Routledge.
- Fournier, M. (1994). *Marcel Mauss*. Paris: Fayard.
- Frank, A. (1991). For a sociology of the body an analytical review. In Featherstone, M., Hepworth, M. & Turner, B. (Eds.) *The body: Social process and cultural theory*. London: Sage.
- Gatens, M. (2003). Beauvoir and Biology: A second look. In C. Card (Ed.), *The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir* (pp. 266-285). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gill, R., Henwood, K., & McLean, C. (2005). Body projects and the regulation of normative masculinity. *Body & Society*, 11, 37-62.
- Goffman, E. (2001). *Στίγμα σημειώσεις για την διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday Anchor.
- Goffman, E. (1963). *Behavior in Public Places: Notes on the Social Organization of Gatherings*. New York: The Free Press.
- Grace, V. (2007). Beyond dualism in the life sciences: implications for a feminist critique of gender-specific medicine. *Journal of Interdisciplinary Feminist Thought*, 2, 1-18.
- Haraway, D. J. (1991). *A Cyborg Manifesto: An ironic dream of a common language for women in the integrated circuit*. London: Routledge.

- Hogle, L. F. (2005). Enhancement technologies and the body. *Annual review of anthropology*, 34, 695.
- Howson, A. (2003). *The body in society-An Introduction*. Cambridge: policy Press.
- Howson, A. & Inglis, D. (2001). The body in sociology: tensions inside and outside sociological thought. *The Sociological Review*, 49(3), 297-317.
- James, A. (2000). Embodied Being(s): Understanding the Self and the Body in Childhood. In Prout & J. Campling (Eds.), *The Body, Childhood and Society* (pp. 19-37). Basingstoke: Macmillan Press Ltd.
- Jones, A. (1998). *Body art/performing the subject*. Minnesota: U of Minnesota Press.
- Karsenti, B. (1998). *Μαρσέλ Μος: Το Ολικό Κοινωνικό Φαινόμενο*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Kuhle, B. X. (2012). Evolutionary Psychology is Compatible with Equity Feminism, but Not with Gender Feminism: A Reply to Eagly and Wood. *Evolutionary Psychology*, 10, 39-43.
- Le Gof, J. & Truong, N. (2009). *Μια Ιστορία του Σώματος στον Μεσαίωνα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Lévi-Strauss, C. (2004). Εισαγωγή στο Έργο του Marcel Mauss. Στο M. Mauss (Επιμ.) *Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία* (σελ. 11-61). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Lovlie, L. (2005). Is there any body in cyberspace? or the idea of a cyberbildung. *Utbildning & Demokrati-tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 14(1), 115-130.
- Lupton, D. (2013). Quantifying the body: monitoring and measuring health in the age of mHealth technologies. *Critical public health*, 23(4), 393-403.
- Μαρκουλάτος, Ι. (2007). *Σώμα και νόημα. Δοκίμιο πολιτικής οντολογίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Mason, K. (2013). Social stratification and the body: Gender, race, and class. *Sociology Compass*, 7(8), 686-698.
- Maude, U. (2009). *Modernist bodies: coming to our senses*. London: Palgrave Macmillan.
- Mauss, M. (1979). *Το Δώρο: Μορφές και Λειτουργίες της Ανταλλαγής στις Αρχαϊκές Κοινωνίες*. Αθήνα: Καστανιώτης.

- Mauss, M. (2004). *Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Μερλώ-Ποντύ, Μωρίς, *Φαινομενολογία της αντίληψης*. Αθήνα: Νήσος 2016.
- McLaren, M. (2002). *Feminism, Foucault, and Embodied Subjectivity*. Albany: State University of New York Press.
- McNay, L. (1999). Gender, habitus and the field: Pierre Bourdieu and the limits of reflexivity. *Theory, Culture, & Society*, 16, 95-117.
- Nettleton, S. (2002). *Κοινωνιολογία της υγείας και της ασθένειας*. Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω.
- New, C. (2005). Sex and gender: A critical realist approach. *New Formations*, 56, 54–70.
- Newman, J. H. (2018). *Before the Bible: The Liturgical Body and the Formation of Scriptures in Early Judaism*. Oxford: Oxford University Press.
- Patton, C. (1990). *Inventing AIDS*. London: Sage,
- Peerson, A. (1995). Foucault and modern medicine. *Nursing Inquiry*, 2, 106-114.
- Pitts-Taylor, V. (2008). Introduction. In V. Pitts-Taylor (Eds.), *Cultural Encyclopedia of the Body* (pp. xvii-xxviii). Westport: Greenwood Publishing Group.
- Pitts, V. (2003). *In the flesh: The cultural politics of body modification*. UK: Springer.
- Pitts, V. (2005). Feminism, technology and body projects. *Women's Studies*, 34(3-4), 229-247.
- Powell, J., & Biggs, S. (2003). Managing old age: the disciplinary web of power, surveillance, and normalization. *Journal of Aging and Identity*, 5(1), 3-13.
- Sanders, K. (2009). *Bodies in the Bog and the Archaeological Imagination*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schiebinger, (2004). *Feminism and the body*. Oxford: oxford university Press.
- Schildrick, M. & Price, J. (1999). Openings on the Body: A Critical Introduction. In J. Price & M. Schildrick (Eds.), *Feminist Theory and the Body: A Reader* (pp. 1-14). New York: Routledge.

- Shilling, C. (1993). *The body and social theory*. London: Sage Publications.
- Shilling, C. (2001). Embodiment, experience and theory: In defense of the sociological tradition. *The Sociological review*, 49(3), 327-344.
- Shilling, C. (2003). *The Body and Social Theory: Theory, Culture & Society*. London: Sage.
- Shilling, C. (2003). *The body in culture, technology and society*. London: Sage.
- Shilling, C. (2005). The rise of the body and the development of sociology. *Sociology*, 39(4), 761-767.
- Shilling, C. (2016). The Rise of Body Studies and the Embodiment of Society: A Review of the Field. *Horizons in Humanities and Social Sciences: An International Refereed Journal*, 2, 1-14.
- Smart, B. (1998). *Facing modernity: Ambivalence, reflexivity and morality*. London: Sage.
- Strassoldo, R. (2003). *Sade triumphant: The body in contemporary art*. London: Routledge.
- Strong, P. (1990). Epidemic psychology: a model. *Sociology of Health & Illness*, 12(3), 249-259.
- Subrahmanyam, K., & Šmahel, D. (2011). *Constructing identity online: Identity exploration and self-presentation*. NY: Springer.
- Synnott, A. (1993). *The body social: symbolism, self and society*. London: Routledge.
- Synnott, A. (2002). *The body social*. London: Routledge.
- Thompson, J. B. (1991). Editor's introduction. In J. B. Thompson (Eds.), *Pierre Bourdieu: Language and symbolic power* (pp. 1-31). Cambridge: Harvard University Press.
- Throope, C. J., & Murphy, K. M. (2002). Bourdieu and phenomenology: A critical assessment. *Anthropological Theory*, 2, 185-207.
- Turner, B. (1984). *Body and Society: Explorations in social theory*. London: Routledge.
- Turner, B. (1992). *Regulating bodies, essays in medical sociology*. London: Routledge.
- Turner, B. (1997). *The body and society: explorations in social theory*. London: Sage.
- Turner, B. S. (2008). *The Body & Society: Explorations in Social Theory*. London: SAGE Publications Ltd.

- Turner, B. S. (2009). The sociology of the body. *Social Theory*, 513.
- Vigarello, G. (2012). Introduction, Colloque Internationale Anthropologie des Techniques du Corps, Clermont-Fernand (Revue STAPS, 1984). In J. F. Bert (Eds.) *Les Techniques du Corps de Marcel Mauss: Dossier Critique* (pp. 135-140). Paris: Publications de la Sorbonne.
- Vigarelo, G. (2007). *Η Ιστορία της Ομορφιάς: Το Σώμα και η Τέχνη του Καλλωπισμού από την Αναγέννηση ως Σήμερα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Vincent, J. (2006). *Ageing contested: Anti-ageing science and the cultural construction of old age*. *Sociology*, 40(4), 681-698.
- Wilson, E. (2004). *Psychosomatic: Feminism and the Neurological Body*. Durham and London: Duke University Press.
- Witz, A. (2000). Whose body matters? Feminist sociology and the corporeal turn in sociology and feminism. *Body & society*, 6(2), 1-24.
- Wolbring, G. (2010). Obsolescence and body technologies. *Dilemata*, (4), 67-83.
- Wolf, N. (1990). *The beauty myth*. NY: Vintage.
- Wray, S. (2003). Women growing older: Agency, ethnicity and culture. *Sociology*, 37(3), 511-527.